

In samenwerking met Cap Gemini

Voorwoord

‘Duizenden kiezers gedupeerd door experiment stempas’ luidde de kop in de Volkskrant van 22 november 2006, de dag dat Nederland naar de stembus ging. Het stemmen in een willekeurig stemlokaal werd door de landelijke media (soms behoorlijk luidkeels) niet altijd even positief belicht. Bij de landelijke verkiezingen op 22 november was het in 312 gemeenten mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Er was meer kritiek dan eerder, bij de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart. Toch wordt, ondanks de negatieve publiciteit, het stemmen in een willekeurig stemlokaal door de grote meerderheid positief ontvangen. Dat blijkt uit het onderzoek dat voor u ligt: de evaluatie van stemmen in een willekeurig stemlokaal – de landelijke verkiezingen. Op een enkele kritische noot na, is er onder alle betrokkenen veel steun voor de nieuwe manier van stemmen.

Amsterdam, 13 februari 2007

INTERVIEW•NSS BV

Gaby Vullings
Research Consultant

Inhoudsopgave

1	Samenvatting	5
1.1	Kiesgerechtigden	5
1.2	Gemeenten	6
1.3	Medewerkers stemlokalen	7
1.4	Analyse opkomst	8
1.5	Conclusie	8
2	Inleiding	9
2.1	Aanleiding en doelstelling	9
2.2	Onderzoeksopzet	10
2.3	Over dit rapport	10
3	Kiesgerechtigden	11
3.1	Veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal	11
3.2	Tien procent van de kiesgerechtigden heeft elders gestemd	12
3.3	Vijftien procent van de kiesgerechtigden meer geneigd te gaan stemmen	13
3.4	Voornaamste informatiebron: de stempas zelf	15
3.5	Stemmers zien de stempas liefst in envelop met begeleidende brief	15
3.6	Twee procent van de kiesgerechtigden stemde niet vanwege verlies stempas	17
4	De pionier- en de herindelingsgemeenten	18
4.1	Inwoners herindelingsgebieden minder vaak positief	18
4.2	In de herindelingsgebieden hebben minder mensen elders gestemd	19
4.3	Minder vaak van belang voor de keuze om te gaan stemmen	20
4.4	Inwoners pionier gemeenten vaker voldoende geïnformeerd	21
4.5	Inwoners Assen en Nieuwegein meest tevreden over verzendingswijze	22
4.6	Meer mensen niet gestemd vanwege kwijtraken stempas dan in maart	23
5	Gemeenten	24
5.1	Bijna alle gemeentefunctionarissen overwegend positief	24
5.2	Populaire stembureaus zijn centraal gelegen	24
5.3	Meeste gemeenten blijven bij hun leverancier	25
5.4	Twee vervangende stempassen per duizend kiesgerechtigden	27
5.5	De volgende keer dezelfde aanpak	29
5.6	Meeste vragen gaan over het kwijt zijn van de stempas	31
5.7	Iets meer kosten	32
6	Medewerkers stembureaus	34
6.1	Een plezierige manier van werken	34
6.2	Merendeel van de reacties is positief	35
6.3	Negatieve lijst is handiger	36
6.4	Per kiezer zijn de medewerkers minder tijd kwijt	38
6.5	Populaire stembureaus liggen vaker dichtbij winkels	38
6.6	Goed geïnformeerd over de nieuwe wijze van stemmen	39
6.7	Vier op de tien heeft kiezers om legitimatie gevraagd	40

7	Vergelijking van opkomstcijfers	42
7.1	Achtergrond van de analyse	42
7.2	Typering deelnemende gemeenten	42
7.3	Hogere opkomst bij stemmen in een willekeurig stemlokaal	43
7.4	Vooraf in het westen is de opkomst gunstiger in deelnemende gemeenten	45
8	Conclusie	47

Bijlagen:

1. Onderzoeksverantwoording

1 Samenvatting

Voor de tweede keer is het experiment stemmen in een willekeurig stemlokaal (sws) op grote schaal uitgevoerd. Dit maal tijdens de Tweede Kamerverkiezingen op 22 november 2006. In opdracht van het ICTU en het Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft INTERVIEW•NSS in samenwerking met Cap Gemini een evaluatie uitgevoerd onder kiesgerechtigden, gemeentefunctionarissen en medewerkers van het stembureau.

1.1 Kiesgerechtigden

Overall kunnen stemmen belangrijker dan kunnen stemmen met legitimatie

Het merendeel van de kiesgerechtigden, acht op de tien, staat positief tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Wanneer we de kiezers wijzen op het grootste nadeel – dat het niet meer mogelijk is om te stemmen zonder stempas – prefereert nog steeds de meerderheid de nieuwe manier van stemmen. Tien procent van de niet stemmers zegt niet gestemd te hebben omdat zij de stempas kwijt waren. Van alle kiesgerechtigden is dit twee procent.

Bekendheid met de mogelijkheid groter dan bij de gemeenteraadsverkiezingen

Driekwart van de kiesgerechtigden was op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is meer dan bij de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Het merendeel was geïnformeerd via de stempas of een brief van de gemeente.

Eén op de tien kiesgerechtigden heeft elders gestemd

Van de stemmers heeft vijftien procent gebruik gemaakt van de mogelijkheid om elders te stemmen, van alle kiesgerechtigden is dit tien procent. De voornaamste reden om te stemmen in een willekeurig stemlokaal is, net als bij de gemeenteraadsverkiezingen, dat het andere stembureau op de route lag. Van alle kiesgerechtigden overweegt het merendeel, 59 procent, om in de toekomst (misschien) in een ander stemlokaal dan het 'eigen' stemlokaal te stemmen.

Vijftien procent meer geneigd om te gaan stemmen

Vijftien procent van de kiesgerechtigden zegt meer geneigd te zijn te gaan stemmen als ze tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen terecht kunnen. Van de mensen die elders gestemd hebben, zegt vier procent niet te zijn gaan stemmen wanneer ze alleen bij hun eigen stemlokaal terecht hadden gekund. Bij de gemeenteraadsverkiezingen was dit tien procent.

Voorkeur voor verzending stempas in envelop

Over de helderheid van de stempas horen we overwegend positieve geluiden. Wel zou volgens twaalf procent van de stemmers op de stempas duidelijker moeten worden vermeld dat het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ook vinden diverse stemmers de pas fraudegevoelig: slechts vier op de tien denken dat het lastig is de stempas na te maken. Het verzenden van de stempas in envelop, al dan niet met begeleidende brief, kan op de meeste steun rekenen.

1.2 Gemeenten

Gemeentefunctionarissen zijn overwegend positief

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen zien we veel steun voor stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op één na, zeggen al de ondervraagde gemeentefunctionarissen – alles bij elkaar – overwegend positief te zijn over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Bijna alle gemeenten kiezen de volgende keer voor (nagenoeg) dezelfde aanpak.

Gekozen voor de leverancier die eerder ook de stembescheiden drukte

De meeste gemeenten hebben gekozen voor Procura als leverancier van hun stempassen. Veel gemeenten kiezen voor een leverancier omdat die eerder ook al de stembescheiden drukte. Ruim een kwart van de gemeenten heeft afspraken gemaakt met de leverancier over wie wat doet als er problemen optreden bij de productie of distributie. De meeste gemeenten hebben de stempas los, zonder envelop, verstuurd.

Twee vervangende stempassen per duizend kiesgerechtigden

Gemiddeld hebben de gemeenten per duizend kiesgerechtigden twee vervangende stempassen uitgereikt en zijn vier kiesgerechtigden opgenomen in het RIS. Het RIS bestaat voor het grootste deel uit kiesgerechtigden die een vervangende stempas of kiezerspas hebben aangevraagd. De stembureau's waar de meeste 'kiezers van buitenaf' verschenen, zijn meestal centraal gelegen. Daarnaast zijn ze vaak nabij winkels en nabij openbaar vervoer.

Onbegrip kiezers dat op de dag zelf geen vervangende stempas kan worden aangevraagd

Eenderde van de gemeenten zegt tegen problemen te zijn aangelopen. Hierbij noemen zij vooral het onbegrip van de kiezers dat ze op de dag zelf geen vervangende stempas meer kunnen aanvragen. Ook horen we van problemen met kiezers die zeggen geen stempas te hebben ontvangen terwijl deze wel is verstuurd.

Voorlichting via website, kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen

Voor de voorlichting hebben de meeste gemeenten informatie geplaatst op hun website, op de kandidatenlijst en in huis-aan-huis bladen. De vragen waarmee de kiesgerechtigden

contact opnamen met de gemeente betreffen meestal het kwijt zijn van de stempas. Elf procent van de functionarissen is negatief over de informatievoorziening van het ministerie naar de gemeente.

Meerkosten bedragen acht cent per kiesgerechtigde

De meeste gemeente hebben iets meer kosten gehad dan bij de reguliere verkiezingen. De extra kosten per kiesgerechtigde bedragen circa acht cent. De voornaamste kostenpost is de productie van de stempas en de voorlichting. Na aftrek van de kosten voor de voorlichting, een kostenpost die in de loop der tijd zal verdwijnen, komen we uit op een bedrag van zes cent per kiesgerechtigde.

1.3 Medewerkers stemlokalen

Plezierige manier van werken

De meeste medewerkers van de stembureaus staan positief tegenover het nieuwe systeem. Dit was ook na de gemeenteraadsverkiezingen het geval. Het wordt getypeerd als een plezierige manier van werken, goed uitvoerbaar en overzichtelijk. Wel ziet drie op de tien medewerkers het systeem als fraudegevoelig. Het merendeel van de medewerkers, 82 procent, vindt het belangrijker dat stemgerechtigden in een willekeurig stemlokaal kunnen stemmen dan dat zij zonder legitimatiebewijs kunnen stemmen.

Positieve reacties van kiezers

De medewerkers hebben voornamelijk positieve reacties gekregen van de kiezers. Acht procent kreeg ook een of meerdere negatieve reacties. Meestal ging het over het niet meer kunnen stemmen met het identiteitsbewijs. Verder heeft 65 procent van de medewerkers te maken gehad met kiezers zonder stempas, maar dit bleef meestal beperkt tot slechts een handvol kiezers. Een kwart van de medewerkers heeft te maken gehad met (enkele) kiezers die dachten dat het ook mogelijk was om in een andere *gemeente* te stemmen.

Nieuwe systeem is een verbetering

Op een enkeling na vinden alle medewerkers de nieuwe wijze van stemmen vriendelijk en toegankelijk voor de kiezers. De nieuwe werkwijze, het bijhouden van een negatieve lijst in plaats van een positieve, vinden vier op de vijf medewerkers een verbetering. Van alle medewerkers zegt tweederde minder tijd kwijt te zijn per kiezer.

Goed geïnformeerd over nieuwe werkwijze

Bijna alle medewerkers (97 procent) vinden dat zij goed geïnformeerd waren over de nieuwe wijze van stemmen, vier op de vijf vonden dat zij goed waren ingelicht over de echtheidskenmerken. 86 procent vond de echtheidskenmerken van de stempas redelijk goed of zeer goed herkenbaar. De meeste medewerkers konden spontaan één tot twee kenmerken opnoemen.

Vier op de tien vragen de kiezers zich te legitimeren

Buiten de gemachtigden heeft 43 procent van de medewerkers wel eens om legitimatie gevraagd. De reden hiervoor was meestal omdat er twijfel was over de leeftijd of omdat een persoon onbetrouwbaar overkwam. Daarnaast hebben diverse medewerkers steekproefsgewijs om legitimatie gevraagd.

1.4 Analyse opkomst

Hogere opkomst bij stemmen in een willekeurig stemlokaal

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen zien we een gunstigere opkomstontwikkeling in gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is. Met name in de grote steden zien we grote verschillen tussen de deelnemende gemeenten en de niet-deelnemende gemeenten.

1.5 Conclusie

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan op veel steun rekenen, zowel onder de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stemlokalen als de gemeenten. Dit sluit aan bij de bevindingen van het onderzoek dat we na de gemeenteraadsverkiezingen hebben uitgevoerd.

2 Inleiding

2.1 Aanleiding en doelstelling

Bij de landelijke verkiezingen op 22 november 2006 was het voor de tweede keer op grote schaal mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. In 311 gemeenten was het mogelijk om in elk willekeurig stemlokaal te stemmen – mits binnen de gemeentegrenzen. Ruim 10 miljoen kiesgerechtigden ontvingen een stempas, de opvolger van de oproepingskaart.

Stemmen in een willekeurig stemlokaal (SWS) is één van de onderdelen van het project kiezen op afstand (KOA) van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK). De eerste keer dat de mogelijkheid op grote schaal werd aangeboden was tijdens de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Toen namen 239 gemeenten deel aan het experiment. Door alle betrokkenen – kiesgerechtigden, medewerkers van de stemlokalen en de gemeenten zelf – werd het stemmen in elk willekeurig stemlokaal goed ontvangen. Hoe is dat na de landelijke verkiezingen?

Met dit onderzoek wordt het stemmen in een willekeurig stemlokaal geëvalueerd. De onderzoeksvragen die beantwoord worden, zijn:

- ♦ Hoe beoordelen kiesgerechtigden de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?
- ♦ Hoe ervaren de medewerkers in het stembureau het experiment?
- ♦ Welke organisatorische aanpassingen hebben gemeenten moeten maken en wat waren de financiële lasten?

Heerlen, Assen, Nieuwegein en Deventer – kortweg de HAND gemeenten genoemd – waren er vanaf het allereerste begin bij. Al bij de Europese verkiezingen in 2004 konden de inwoners van deze gemeente stemmen in een stemlokaal van eigen keuze. We gaan na of de kiesgerechtigden van deze gemeenten het stemmen in een willekeurig stemlokaal anders beoordelen dan de kiesgerechtigden die pas sinds 2006 overal konden stemmen.

Ook nemen we Medemblik en Lansingerland onder de loep. Dit zijn twee nieuwe gemeenten, heringedeeld per 1 januari 2007. Medemblik is samengegaan met Noorder-Koggenland en Wognum. Lansingerland is ontstaan uit een fusie tussen Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk. Voor de inwoners van deze gebieden was het al bij de verkiezingen mogelijk om binnen de hele, nieuwe, gemeenten te stemmen. De inwoners van Berschenhoek bijvoorbeeld, mochten ook in Bleiswijk hun stem uit brengen.

Naast de hoofdvragen is er in het onderzoek ook aandacht besteed aan de voorlichting aan kiesgerechtigden en de informatievoorziening van het ministerie van BZK naar de gemeenten.

2.2 Onderzoeksopzet

Voor dit onderzoek zijn vier groepen mensen benaderd:

1. de kiesgerechtigden van de deelnemende gemeenten (n = 1.472);
2. de kiesgerechtigden van enkele specifieke gemeenten (de HAND gemeenten: n = 658; de herindelingsgebieden: n = 274);
3. (vertegenwoordigers van) gemeenten (n = 55);
4. medewerkers van stembureaus (n = 250) en medewerkers van de mobiele stembureaus (n = 52).

De dataverzameling is gestart direct na sluiting van de stembussen op 22 november. De kiesgerechtigden zijn zowel telefonisch als online ondervraagd – dit om te voorkomen dat (groepen) mensen systematisch worden buitengesloten door de manier van benaderen. De gemeentefunctionarissen konden de vragenlijst schriftelijk of online invullen. De medewerkers van de stembureaus zijn telefonisch ondervraagd.

Voor de verdere verantwoording van het onderzoek verwijzen wij u naar bijlage 1.

2.3 Over dit rapport

Achtereenvolgens komt aan de orde: de resultaten van het onderzoek onder kiesgerechtigden (hoofdstuk 3), de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden (hoofdstuk 4), de gemeentefunctionarissen (hoofdstuk 5) en de medewerkers van de stembureaus (hoofdstuk 6). In hoofdstuk 7 worden de opkomstpercentages van zowel de deelnemende als de niet deelnemende gemeenten geanalyseerd. De conclusie en staat beschreven in hoofdstuk 8.

3 Kiesgerechtigden

Bij verkiezingen draait het natuurlijk om de kiesgerechtigden. Wat vinden zij van de mogelijkheid om te kunnen stemmen in een willekeurig stemlokaal? En zijn ze hierdoor meer geneigd te gaan stemmen?

In dit hoofdstuk beschrijven we de resultaten van het onderzoek onder kiesgerechtigden. Allereerst komt het algemene oordeel over stemmen in een willekeurig stemlokaal aan de orde. Vervolgens bekijken we hoeveel kiesgerechtigden gebruik maken van de mogelijkheid en waarom ze er gebruik van maken. Dan volgt een paragraaf over de geneigdheid om te stemmen in relatie tot het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Daarna komt het oordeel over de stempas en de verzendingswijze aan de orde. Ten slotte beschrijven we de redenen om niet te stemmen.

3.1 Veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal

Stemmen in een willekeurig stemlokaal kan op veel steun rekenen. Ruim tachtig procent staat positief tegenover de mogelijkheid, waarvan 37 procent zelfs zeer positief. Slechts een enkeling, 0.4 procent van de kiesgerechtigden om precies te zijn, is er negatief over.

Tabel 3.1: Hoe staat u tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
(Zeer) positief	82	84	71*
Neutraal	16	15	22*
(Zeer) negatief	0	1	0
Weet niet	2	0	7*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.472)

* Verschilt significant van de stemmers

Ook nadat we de mensen gewezen hebben op het nadeel van stemmen in een willekeurig stemlokaal – dat het niet meer mogelijk is om te stemmen zonder stempas – zien we dat de meerderheid kiest voor de nieuwe wijze van stemmen. We legden de kiesgerechtigden het volgende dilemma voor: Wat vindt u belangrijker, dat kiesgerechtigden ook zonder oproepingskaart (maar met legitimatie) kunnen stemmen of dat kiesgerechtigden zelf kunnen kiezen waar, in de gemeente, ze gaan stemmen?

Tabel 3.2: Wat vindt u belangrijker?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
Dat kiesgerechtigden zonder oproepingskaart kunnen stemmen	28	27	31
Dat kiesgerechtigden kunnen kiezen waar ze gaan stemmen	64	67	55*
Weet niet	8	6	14*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.472)

* Verschilt significant van de stemmers

3.2 Tien procent van de kiesgerechtigden heeft elders gestemd

In 311 gemeenten kon men bij de landelijke verkiezingen stemmen in een stemlokaal naar keuze. Maar waren mensen hier eigenlijk wel van op de hoogte?

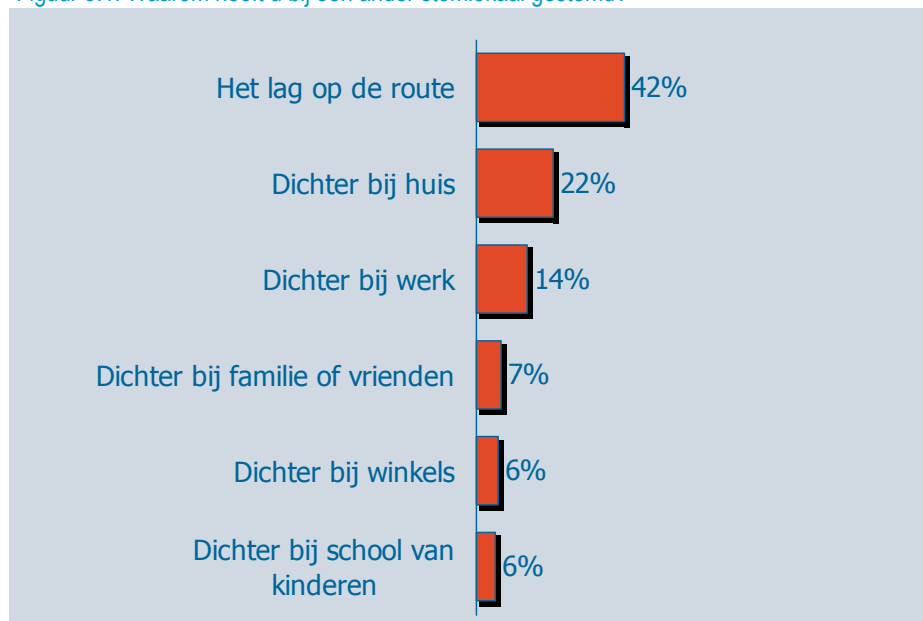
Driekwart van de kiesgerechtigden wist dat het mogelijk was te stemmen in een willekeurig stemlokaal. De bekendheid is groter dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. Toen was tweederde van de kiesgerechtigden op de hoogte van de mogelijkheid.

De stemmers zijn beter geïnformeerd dan de niet-stemmers: 78 procent van de stemmers kende de mogelijkheid tegenover 65 procent van de niet-stemmers. Opvallend is dat we geen verschil zien tussen de gemeenten waar het bij de gemeenteraadsverkiezingen al mogelijk was en de gemeenten waar het nu voor het eerst kan. De bekendheid met stemmen in een willekeurig stemlokaal is daar nagenoeg even groot.

Hoeveel mensen hebben gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal? Van de mensen die zijn gaan stemmen en die op de hoogte waren van de mogelijkheid, heeft vijftien procent gestemd in een willekeurig stemlokaal. Bij de gemeenteraadsverkiezingen was dat ongeveer even hoog (veertien procent). Van alle kiesgerechtigden (dus inclusief de niet-stemmers) heeft tien procent bij de landelijke verkiezingen gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een ander dan het 'eigen' stemlokaal.

Wat was de reden dat mensen naar een ander stemlokaal gingen? In figuur 3.1 staan de voornaamste redenen.

Figuur 3.1: Waarom heeft u bij een ander stemlokaal gestemd?

Basis: gestemd in een ander stemlokaal (n = 143)

De meeste mensen hebben in een ander stemlokaal gestemd omdat het op de route lag. Een op de vijf vond een stemlokaal dat dicht bij huis was dan het 'eigen' stemlokaal. Veertien procent koos voor een stemlokaal dat dicht bij hun werk was.

Hoeveel kiesgerechtigden overwegen om in de toekomst in een ander stemlokaal te stemmen?

Tabel 3.3: Denkt u dat u in de toekomst gebruik maakt van de mogelijkheid om elders te stemmen?

%	Alle kiesgerechtigden	Stemmers	Niet-stemmers
Ja, zeker	16	17	14
Ja, misschien	43	45	38*
Nee, waarschijnlijk niet	26	28	17*
Nee, zeker niet	9	6	18*
Weet niet	6	4	13*

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.472)

* Verschilt significant van de stemmers

De meeste kiesgerechtigden, 59 procent, overwegen om in de toekomst (misschien) in een ander stemlokaal dan het 'eigen' stemlokaal te stemmen. Niet verrassend zien we dat meer stemmers dan niet-stemmers overwegen om in de toekomst in een willekeurig stemlokaal te stemmen.

Hebben de kiesgerechtigden nog suggesties voor de locatie van het stembureau? Het merendeel is tevreden met het huidige aanbod. De kiesgerechtigden die wel een andere locatie noemen, noemen onder meer:

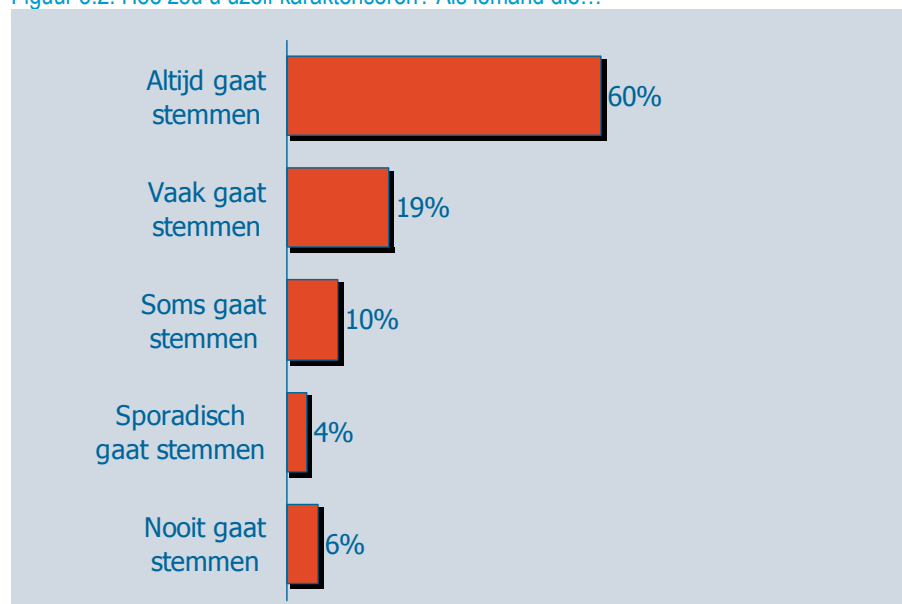
- ♦ bij het station / dicht bij het openbaar vervoer;
- ♦ bij de supermarkt / in winkelcentra;
- ♦ bij het ziekenhuis / zorgcentra;
- ♦ bij het postkantoor, een bank of bibliotheek;
- ♦ bij het tankstation;
- ♦ bij de gemeente / stadshuis / stadsdeelkantoor;
- ♦ bij bedrijven.

Ook horen we hier van enkele kiesgerechtigden dat zij graag via het internet zouden willen stemmen.

3.3 Vijftien procent van de kiesgerechtigden meer geneigd te gaan stemmen

Zijn mensen meer geneigd om te gaan stemmen nu het in elk willekeurig stemlokaal kan? Om deze vraag te beantwoorden moeten we eerst weten wie er sowieso altijd gaat stemmen (ongeacht of het overal kan) en wie niet. We vroegen de mensen zichzelf te typen.

Figuur 3.2: Hoe zou u uzelf karakteriseren? Als iemand die...

Basis: alle kiesgerechtigden (n = 1.472)

Zes op de tien Nederlanders typeren zichzelf als iemand die altijd gaat stemmen. Opmerkelijk is dat van de mensen die de afgelopen verkiezingen niet zijn gaan stemmen, twaalf procent zich toch typeert als iemand die altijd gaat stemmen. Aan iedereen behalve de mensen die sowieso gaan stemmen hebben we gevraagd of zij meer geneigd zijn te gaan stemmen als dat in elk stemlokaal binnen hun gemeente kan.

Tabel 3.4: In hoeverre bent u het eens met de stelling 'als ik tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen in de gemeente terecht kan, dan ben ik meer geneigd te gaan stemmen'?

%	Allen	Stemt vaak	Stemt soms, sporadisch of nooit
(zeer) mee eens	38	43	34*
Niet eens/niet oneens	29	35	23*
(zeer) mee oneens	29	21	37*
Weet niet	5	1	6*

Basis: alle kiesgerechtigden behalve degenen die zeggen dat ze altijd gaan stemmen (n = 592)

* Verschilt significant van de mensen die vaak stemmen

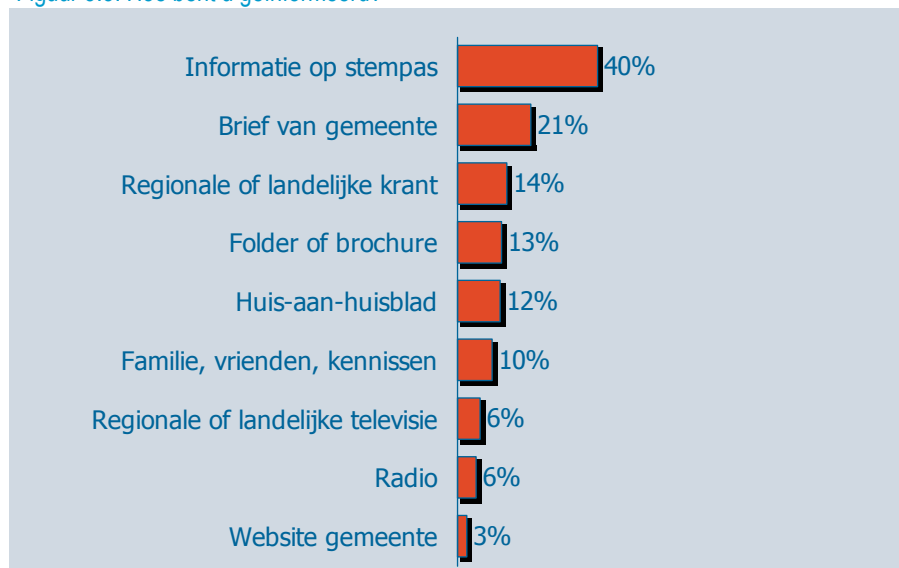
Vier van de tien mensen die niet altijd gaan stemmen, zeggen meer geneigd te zijn te gaan stemmen als ze bij alle stemlokalen terecht kunnen. Dit is vijftien procent van alle kiesgerechtigden. Vooral de mensen die zichzelf karakteriseren als iemand die vaak (maar niet altijd) gaat stemmen, denken dat ze eerder zullen stemmen als het overal kan.

Waren de mensen die op 22 november in een ander stemlokaal hebben gestemd niet gaan stemmen als die mogelijkheid er niet was geweest? Voor de meeste had het niet uitgemaakt. Slechts vier procent was niet gaan stemmen als ze enkel in hun eigen stemlokaal terecht hadden gekund. Dat is nog geen procent (0.4 procent om precies te zijn) van alle kiesgerechtigden. Ter vergelijking: bij de gemeenteraadsverkiezingen zei tien procent niet te zijn gaan stemmen als ze naar hun eigen stemlokaal hadden moeten.

3.4 Voornaamste informatiebron: de stempas zelf

Driekwart van de kiesgerechtigden wist dat zij konden stemmen in een willekeurig stemlokaal. Wat was voor hen de belangrijkste informatiebron? In de volgende figuur staan de voornaamste informatiebronnen weergegeven.

Figuur 3.3: Hoe bent u geïnformeerd?

Basis: op de hoogte van stemmen in een willekeurig stemlokaal (n = 1.100)

De meeste mensen zijn geïnformeerd via de informatie op de stempas. Een op de vijf weet het uit een brief die ze ontvangen hebben van hun gemeente.

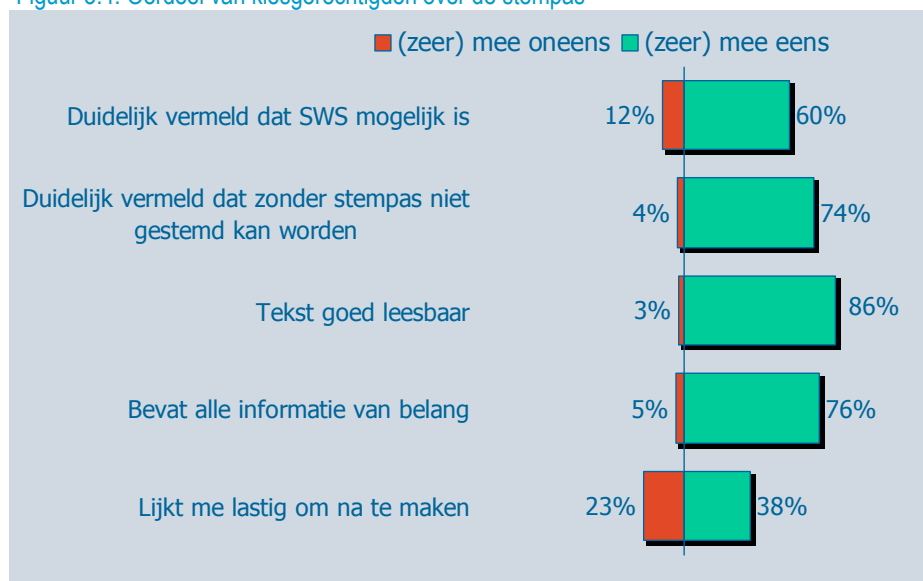
De landelijke campagne luidde 'u heeft het voor het zeggen'. Onder meer op de internetsite en in folders werd de nieuwe wijze van stemmen toegelicht. Hoeveel mensen hebben iets vernomen van deze campagne? Een kwart van de Nederlanders zegt zich te kunnen herinneren iets te hebben gezien of gehoord van de landelijke campagne 'u heeft het voor het zeggen'. Niet verrassend herinneren meer stemmers dan niet-stemmers zich iets van de campagne.

De meeste kiesgerechtigden vinden dat zij voldoende geïnformeerd zijn over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Zestien procent had graag meer geïnformeerd willen worden. Met name over de mogelijkheid an sich hadden ze meer willen horen: dat het mogelijk was. Ook horen we van diverse mensen dat ze graag een overzicht hadden willen hebben van de stemlokalen in hun gemeente, waar ze overal konden stemmen.

3.5 Stemmers zien de stempas liefst in envelop met begeleidende brief

De stempas is een belangrijk onderdeel van de nieuwe wijze van stemmen. De stempas vervangt de oude oproepingskaart en is voorzien van enkele echtheidskenmerken. Zonder stempas kunnen kiesgerechtigden niet stemmen. We legden de mensen die zijn gaan stemmen enkele stellingen over de stempas voor.

Figuur 3.4: Oordeel van kiesgerechtigden over de stempas

Basis: stemmers (n = 1.190)

Over vier van de vijf kenmerken horen we overwegend positieve geluiden, hierover zijn de stemmers goed te spreken. Wel zou volgens twaalf procent van de stemmers op de stempas duidelijker moeten worden vermeld dat het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Eén punt blijft achter op de andere vier: de fraudegevoeligheid van de pas. We vroegen de stemmers of het hen lastig leek om de stempas na te maken. Slechts vier op de tien stemmers denken dat het lastig is de stempas na te maken.

Los, in een envelop of met begeleidende brief: de gemeenten konden de stempas op verschillende manieren verzenden. We vroegen de kiesgerechtigden of ze de verzendingswijze een passende manier vonden om een stempas te versturen.

Tabel 3.5: Vindt u dit een passende manier op een stempas te versturen?

%	Zonder envelop (los)	Met envelop, zonder begeleidende brief of brochure	Met envelop, met begeleidende brief of brochure
Ja	50	83*	97*
nee	41	11*	2*
Weet niet	9	6	1*

Basis: herinnert zich de verzendingswijze (n = 1.293)

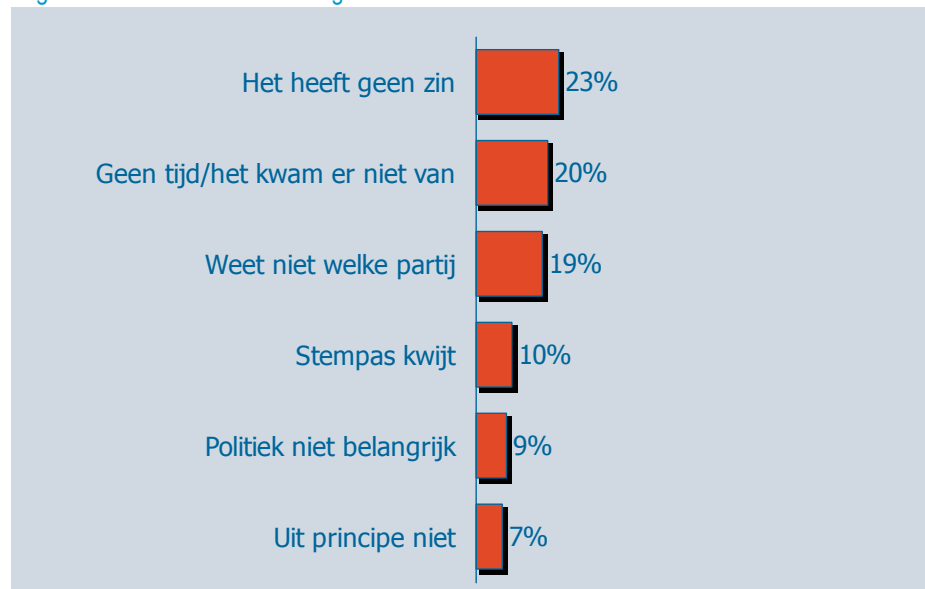
* Verschilt significant van de kiesgerechtigden die de stempas zonder envelop verstuurd kregen

Op een enkeling na vinden alle kiesgerechtigden die de stempas in envelop met begeleidende brief hebben ontvangen, dit een passende wijze om de stempas te versturen. Ook de mensen die de stempas in envelop zonder begeleidende brief hebben ontvangen zijn over het algemeen tevreden. De kiesgerechtigden die de stempas los in de brievenbus kregen zijn het minst te spreken over de verzendingswijze. Vier op de tien vindt dit geen passende manier om een stempas te verzenden.

3.6 Twee procent van de kiesgerechtigden stemde niet vanwege verlies stempas

‘Het heeft geen zin’, ‘het kwam er niet van’ of ‘ik wist niet op welke partij ik moest stemmen’. Dit zijn de meest voorkomende redenen waarom mensen niet gaan stemmen. Voor deze evaluatie zijn we echter vooral geïnteresseerd in één reden: hoeveel mensen hebben niet gestemd omdat zij hun stempas kwijt waren?

Figuur 3.5: Waarom heeft u niet gestemd?

Basis: niet-stemmers (n = 282)

Tien procent van de niet-stemmers zegt niet te hebben gestemd omdat zij hun stempas kwijt waren (of in een enkel geval: niet had ontvangen). Van alle kiesgerechtigden is dat twee procent (2,0). En dat is iets meer dan bij de gemeenteraadsverkiezingen. Toen zei 1,6 procent van de kiesgerechtigden niet gestemd te hebben gestemd omdat zij hun stempas kwijt waren. De stempas is bij de landelijke verkiezingen meer (negatief) in het nieuws geweest. Wellicht dat dit deze ontwikkeling heeft versterkt.

4 De pionier- en de herindelingsgemeenten

De pioniers van het stemmen in een willekeurig stemlokaal zijn Heerlen, Assen, Nieuwegein en Deventer (afgekort: HAND gemeenten). Daar is het al enkele jaren mogelijk om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Ook Medemblik en Lansingerland nemen een bijzondere positie in. Op 1 januari 2007 vond in die gebieden een herindeling plaats. Medemblik bestaat sinds 1 januari uit Noorder-Koggenland, Wognum en Medemblik zelf. Lansingerland is ontstaan uit een fusie van Bergschenhoek, Berkel en Rodenrijs en Bleiswijk. Voor de inwoners was het bij de verkiezingen op 22 november 2006 al mogelijk om in het hele gebied te stemmen. Zo konden de inwoners van Bergschenhoek bijvoorbeeld in Bleiswijk stemmen of de inwoners van Medemblik in Noorder-Koggenland.

Staan de inwoners van de HAND en de herindelingsgebieden anders tegenover stemmen in een willekeurig stemlokaal dan de andere Nederlanders? In dit hoofdstuk komen dezelfde onderwerpen aan de orde als in hoofdstuk 3, maar dan uitgesplitst voor de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden.

4.1 Inwoners herindelingsgebieden minder vaak positief

Van de inwoners van de HAND gemeenten staat 82 procent positief tegenover het stemmen in een willekeurig stemlokaal. De HAND gemeenten onderscheiden zich hierin niet van de andere gemeenten. In Nieuwegein wordt de mogelijkheid het best ontvangen: wel 91 procent zegt positief dan wel zeer positief tegenover het stemmen in een willekeurig stemlokaal te staan.

Hoewel ook hier de grote meerderheid positief staat tegenover het stemmen in een stemlokaal naar keuze, zien we onder de inwoners van de herindelingsgebieden – en dan met name Lansingerland – minder steun. 'Maar' 74 procent van de inwoners van Lansingerland en 79 procent van de inwoners van Medemblik staan positief tegenover de mogelijkheid – tegenover 82 procent van alle Nederlanders.

Tabel 4.1: Hoe staat u tegenover de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
Zeer positief	37	36	23*
Positief	45	46	53*
Neutraal	16	15	18
Negatief	0	1	2*
Zeer negatief	0	0	0
Weet niet	2	2	4*

Basis: alle kiesgerechtigden (allen n = 1.472, HAND gemeenten n = 658, Herindelingsgebieden n = 274)

* Verschilt significant van alle gemeenten waar SWS mogelijk is

Wat vinden de inwoners belangrijker: dat kiesgerechtigden ook zonder oproepingskaart (maar met legitimatie) kunnen stemmen, of dat kiesgerechtigden zelf kunnen kiezen waar ze gaan stemmen?

Tabel 4.2: Wat vindt u belangrijker?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
Dat kiesgerechtigden zonder oproepingskaart kunnen stemmen	28	29	31
Dat kiesgerechtigden kunnen kiezen waar ze gaan stemmen	64	62	62
Weet niet	8	9	7

Basis: alle kiesgerechtigden (allen n = 1.472, HAND gemeenten n = 658, Herindelingsgebieden n = 274)

Net als bij de andere gemeenten, zien we dat de meeste inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden de mogelijkheid om overal te stemmen prefereren boven de mogelijkheid om te stemmen zonder legitimatie.

4.2 In de herindelingsgebieden hebben minder mensen elders gestemd

In de HAND gemeenten is het stemmen in een willekeurig stemlokaal al 'gewoon', het kan al enkele jaren. In de herindelingsgebieden bood het stemmen in een willekeurig stemlokaal een extra voordeel: hoewel de herindeling nog geen feit was, konden de inwoners al wel in de gehele nieuwe gemeente stemmen.

Hebben de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden meer gebruik gemaakt van de mogelijkheid?

Tabel 4.3: Heeft u gebruik gemaakt van de mogelijkheid om te stemmen in een ander stemlokaal?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
Ja	15	17	8*
Nee	84	82	92*
Weet niet	1	1	0

Basis: was op de hoogte (allen n = 917, HAND gemeenten n = 427, Herindelingsgebieden n = 163)

* Verschilt significant van alle gemeenten waar SWS mogelijk was

Opmerkelijk is dat de inwoners van de herindelingsgebieden minder gebruik gemaakt hebben van de mogelijkheid om elders te stemmen dan de inwoners in de andere gemeenten. Dit ondanks het extra voordeel dat zij hadden. Voor een deel is dit te verklaren uit het feit dat veel mensen niet op de hoogte waren van het extra voordeel. Slechts de helft van de inwoners wist dat ze in het hele gebied mochten stemmen. 70 procent wist van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dit is iets minder dan gemiddeld (75 procent).

Binnen de HAND gemeenten is nagenoeg evenveel gebruik gemaakt van de mogelijkheid om in een ander stemlokaal te stemmen dan binnen de andere gemeenten. Na de gemeenteraadsverkiezingen in maart zei 20 procent van de inwoners van Assen, Heerlen en Nieuwegein in een ander stemlokaal te hebben gestemd. Het verschil met de huidige verkiezingen is niet significant.

Niet verrassend waren in de HAND gemeenten iets meer mensen op de hoogte van de mogelijkheid om te stemmen in een willekeurig stemlokaal dan elders: 79 procent wist ervan tegenover 75 procent elders.

De redenen die de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden noemen om in een ander stemlokaal te stemmen komen overeen met de redenen die de inwoners van alle gemeenten noemen. De voornaamste redenen zijn dat het stemlokaal op de route ligt of dat het dichterbij huis is.

Tabel 4.4: Denkt u dat u in de toekomst gebruik maakt van de mogelijkheid om elders te stemmen?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
Ja, zeker	16	20	16
Ja, misschien	43	37*	29*
Nee, waarschijnlijk niet	26	21*	23
Nee, zeker niet	9	16*	25*
Weet niet	6	6	7

Basis: alle kiesgerechtigden (allen n = 1.472, HAND gemeenten n = 658, Herindelingsgebieden n = 274)

In de herindelingsgemeenten verwacht de helft van de inwoners dat zij in de toekomst *geen* gebruik zullen maken van het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Een kwart zegt zelfs *zeker* geen gebruik te maken van de mogelijkheid. Dit is beduidend meer dan het gemiddelde: van de inwoners van alle gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is, zegt slechts negen procent er zeker geen gebruik van te maken.

Bij de HAND gemeenten zien we dat de meningen beter uitgekristalliseerd zijn dan bij de andere gemeenten. Meer inwoners kiezen voor de sterkste antwoordcategorie, ongeacht of we naar 'ja, zeker' of 'ja, zeker niet' kijken.

4.3 Minder vaak van belang voor de keuze om te gaan stemmen

In hoeverre zijn de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden meer geneigd om te gaan stemmen, nu ze overal terecht kunnen? We hebben deze vraag alleen voorgelegd aan de mensen die ook wel eens niet gaan stemmen.

Tabel 4.5 In hoeverre bent u het eens met de stelling 'als ik tijdens de verkiezingen bij alle stemlokalen in de gemeente terecht kan, dan ben ik meer geneigd te gaan stemmen'?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelingsgebieden
(zeer) mee eens	38	36	39
Niet eens/niet oneens	29	23	11*
(zeer) mee oneens	29	38*	49*
Weet niet	4	3	1

Basis: alle kiesgerechtigden behalve degenen die zeggen altijd te stemmen (allen n = 592, HAND gemeenten n = 227, herindelingsgebieden n = 86)

In vergelijking met de andere gemeenten zien we voor zowel de HAND gemeenten als de herindelingsgebieden een minder sterk effect op de geneigdheid om te gaan stemmen. In de HAND gemeenten en herindelingsgebieden geven meer inwoners aan dat voor hun keuze om wel of niet te gaan stemmen, het er niet toe doet dat het overal kan.

We vroegen de mensen die de afgelopen verkiezingen elders hebben gestemd of zij niet waren gaan stemmen als die mogelijkheid er niet geweest was. Vijf procent van de inwoners van de HAND gemeenten die elders hebben gestemd, zegt dat zij dan inderdaad niet waren gaan stemmen. De meeste mensen waren dus sowieso gaan stemmen. Bij de herindelingsgebieden hebben te weinig mensen deze vraag beantwoord om representatieve uitspraken te kunnen doen. Ter indicatie: van de twaalf ondervraagden zegt geen enkele persoon niet te zijn gaan stemmen als het niet had gekund.

Hebben de inwoners nog suggesties voor de locatie van een stembureau? Net als bij de andere gemeenten wordt ook in de HAND gemeenten de supermarkt of het winkelcentrum vaak genoemd, net als het station. De inwoners van de herindelingsgebieden zijn vaker dan de anderen tevreden met het huidige aanbod. Acht op de tien geven aan dat er geen andere locaties zijn waar zij graag een stembureau zouden zien.

4.4 Inwoners pionier gemeenten vaker voldoende geïnformeerd

In de HAND gemeenten was – net als bij de andere gemeenten – de stempas de belangrijkste informatiebron over het stemmen in een willekeurig stemlokaal. De inwoners van de herindelingsgebieden noemen de stempas minder vaak als bron van informatie, hoewel deze ook hier van alle informatiebronnen het meest genoemd wordt. Van de inwoners van Medemblik en Lansingerland noemt 31 procent de stempas. Ter vergelijking: in de HAND gemeenten noemt 38 procent de stempas en in alle gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk is noemt 40 procent de stempas. Vaker dan de anderen wijzen de inwoners van de Medemblik en Lansingerland naar de krant en naar de kabelkrant.

Van de inwoners van de HAND gemeenten vindt 82 procent dat zij voldoende geïnformeerd waren over de mogelijkheid. Dit is meer dan bij de andere gemeenten, waar 77 procent zich voldoende geïnformeerd voelde. In de herindelingsgebieden zegt 78 procent voldoende geïnformeerd te zijn. De inwoners die meer geïnformeerd hadden willen worden, zeggen vooral, net als bij de andere gemeenten, dat er meer aandacht had moeten zijn voor de mogelijkheid an sich.

In de herindelingsgebieden zegt 35 procent iets gezien of gehoord te hebben van de landelijke campagne 'u heeft het voor het zeggen'. Dit is meer dan gemiddeld: van alle gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was, zegt 26 procent iets daarvan gezien of gehoord te hebben. Ook in de HAND gemeenten wordt de campagne vaker herkend: 33 procent heeft er iets van gezien of gehoord.

4.5 Inwoners Assen en Nieuwegein meest tevreden over verzendingswijze

Hoe beoordelen de inwoners van de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden de stempas. We legden hen enkele stellingen voor.

Tabel 4.6: In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling? Percentage (zeer) mee eens

%	Alle gemeenten	HAND Gemeenten	Herindelingsgebieden
Op de stempas stond duidelijk vermeld dat het mogelijk was om in elk stemlokaal van de gemeente te stemmen	60	61	55
Op de stempas stond duidelijk vermeld dat zonder stempas niet gestemd kan worden	74	78	76
De tekst op de stempas was goed leesbaar	86	90*	92*
De stempas bevatte alle informatie die van belang was	76	82*	80
Het lijkt me zeer lastig de stempas na te maken	38	39	34

Basis: heeft gestemd (allen: n = 1.190, HAND gemeenten n = 533, Herindelingsgebieden n = 231)

*Significant verschil met alle gemeenten waar SWS mogelijk was

In vergelijking met de andere gemeenten zijn er zowel in de HAND gemeenten als de herindelingsgebieden meer mensen tevreden over de leesbaarheid van de stempas. Overigens is dit een onderdeel dat ook bij de andere gemeenten erg goed scoort. In de HAND gemeenten zien we daarnaast een grotere tevredenheid over de mate waarin de stempas alle relevante informatie bevatte.

In Assen en Nieuwegein is de stempas verzonden in een envelop met een begeleidende brief, in Heerlen in envelop zonder begeleidende brief. In Deventer en in beide herindelingsgebieden is de stempas los verzonden, zonder envelop. Tenminste, dat is wat de meerderheid van de inwoners aangeeft.

In Assen en Nieuwegein zien we de hoogste tevredenheid over de verzendingswijze: negen op de tien inwoners vinden dat de stempas op een passende manier is verzonden. In Heerlen vindt driekwart het een passende manier. De losse verzendingswijze van Medemblik en Lansingerland wordt door respectievelijk 65 procent en 69 procent als passend gezien. Het meest kritisch zijn de inwoners van Deventer: slechts 43 procent vindt het een passende manier om de stempas los te versturen.

Net als bij de andere gemeenten zien we de verzending in envelop met begeleidende brief op de meeste steun kan rekenen.

4.6 Meer mensen niet gestemd vanwege kwijtraken stempas dan in maart

Hoeveel mensen zijn niet gaan stemmen omdat ze hun stempas kwijt waren? In tabel 4.7 staan de redenen.

Tabel 4.7: Waarom heeft u niet gestemd?

%	Alle gemeenten	HAND gemeenten	Herindelings-gebieden*
Ik heb het gevoel dat het geen zin heeft	23	21	16
Geen tijd	20	14	11
Ik weet niet op welke partij ik moet stemmen	19	10	17
Ik was mijn stempas kwijt	10	8	4
Ik vind de politiek niet zo belangrijk	9	12	5
Ik stem uit principe niet	7	12	4

Basis: heeft niet gestemd (allen n = 288, HAND gemeenten n = 133, herindelingsgebieden n = 43)

*Door gering steekproefaantal zijn deze bevindingen indicatief

In de HAND gemeenten hebben nagenoeg evenveel mensen vanwege het kwijtraken van de stempas niet gestemd als bij alle gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was (8 procent versus 10 procent). Dit is significant hoger dan bij de gemeenteraadsverkiezingen op 7 maart 2006. Toen zei twee procent niet te zijn gaan stemmen omdat zij de stempas kwijt waren.

Op het oog lijkt het dat de niet-stemmers in de herindelingsgebieden minder vaak zeggen dat zij niet gestemd hebben omdat zij hun stempas kwijt waren dan de niet-stemmers in de andere gemeenten. Echter, het verschil is niet significant. Dit komt omdat het aantal ondervraagden (n = 43) gering is. Hierdoor moeten we voorzichtig zijn met het interpreteren van de resultaten van de herindelingsgebieden.

5 Gemeenten

Voor veel gemeenten is het de tweede keer dat zij het stemmen in een willekeurig stemlokaal uitvoeren. Hoe hebben zij het deze keer ervaren?

In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van het onderzoek onder de gemeenten waar het op 22 november 2006 mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Allereerst beschrijven we het algemene oordeel over het verloop van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Vervolgens bekijken wat de karakteristieken van de stembureaus waren waar de meeste mensen uit een ander kiesdistrict gestemd hebben. We gaan in op het stempasmodel en het uitreiken van vervangende stempassen. Daarna beschrijven we de problemen waar gemeenten tegenaan zijn gelopen. Ten slotte komen de voorlichting en de financiën aan de orde.

Voor dit onderzoek hebben 55 gemeentefunctionarissen een vragenlijst ingevuld. Omdat niet alle functionarissen alle vragen hebben beantwoord, kan de basis per vraag verschillen.

5.1 Bijna alle gemeentefunctionarissen overwegend positief

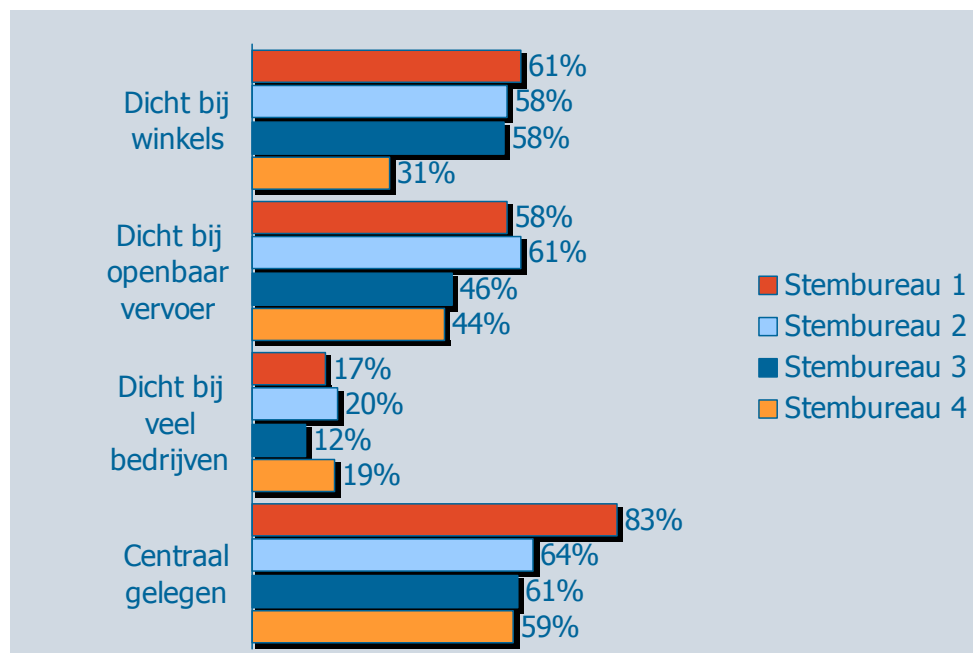
Het stemmen in een willekeurig stemlokaal wordt goed ontvangen. Alle functionarissen op één na, zeggen – alles bij elkaar – overwegend positief te zijn. Eén functionaris is overwegend negatief. In deze gemeente zijn er problemen geweest met de bezorging van de stempassen.

Ook de ervaringen van de medewerkers van de stembureaus zijn – voor zover de gemeentefunctionarissen het kunnen inschatten – overwegend positief. En hoe is het om te werken met het Register van Ingetrokken Stemmen (het RIS)? De meeste functionarissen geven aan dat de ervaringen van de betrokken gemeenteambtenaren overwegend positief zijn. Negen procent houdt het op ‘neutraal’. Geen van de functionarissen is overwegend negatief.

5.2 Populaire stembureaus zijn centraal gelegen

Door het stemmen in een willekeurig stemlokaal, is het lastiger geworden om te voorspellen welke stembureaus druk bezocht gaan worden en welke niet. Waar is extra capaciteit nodig? Om dat te achterhalen hebben we de gemeentefunctionarissen gevraagd om hun best bezochte stembureaus te omschrijven.

Figuur 5.1: Aspecten die goed passen bij de stembureaus met de meeste kiezers van buitenaf

Basis: alle gemeenten (n = 36 bij stembureau 1 en 2, n = 33 bij stembureau 3 en n = 32 bij stembureau 4)

Stembureau 1 is het populairste stembureau – dat de meeste kiezers uit een ander stemdistrict heeft getrokken. De ligging blijkt van groot belang voor de aantrekkingskracht van een stembureau. Van de gemeentefunctionarissen zegt 83 procent dat hun populairste stembureau centraal gelegen is. Het populairste stembureau kenmerkt zich daarnaast vaak door de nabijheid van winkels en openbaar vervoer.

Andere kenmerken die de gemeentefunctionarissen noemen zijn onder meer:

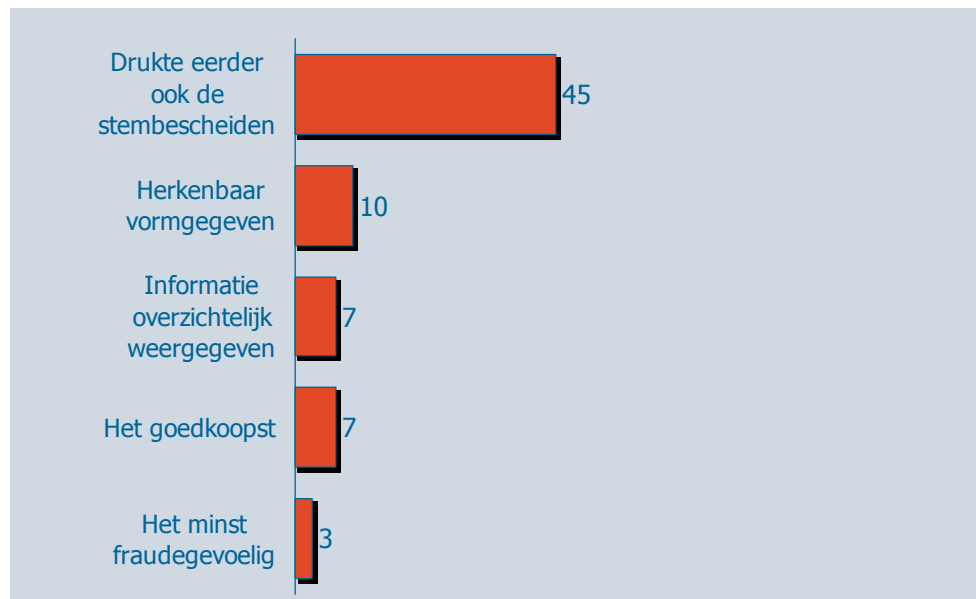
- ♦ Het is in het gemeentehuis / het is bij publiekszaken / het is in het stadskantoor.
- ♦ Het stembureau ligt nabij een ander stembureau.
- ♦ Het ligt bij de markt.
- ♦ Veel studenten / het is bij een hogeschool.
- ♦ Het is toegankelijk voor de minder validen.

5.3 Meeste gemeenten blijven bij hun leverancier

Procura, Centric, Joh. Enschede, SDU en CIB: de gemeenten konden kiezen uit verschillende leveranciers van stempassen. Zij kunnen ervoor kiezen om een eigen model te ontwikkelen. De meerderheid van de ondervraagde gemeenten koos voor Procura. De anderen kozen voor Centric. Daarnaast gingen nog enkele van de ondervraagde gemeenten in zee met Joh. Enschede, SDU of Group Joos.

Waarom kozen de gemeenten voor deze leverancier?

Figuur 5.2 Gekozen voor dit model omdat...

Basis: alle gemeenten (n = 55)

De meeste gemeenten kiezen uit gewoonte voor de leverancier: deze leverde eerder ook al de stembescheiden. Andere redenen die de functionarissen nog noemen zijn onder meer:

- ♦ zeer fraai en opvallende stempas voorzien van echtheidskenmerken;
- ♦ betrouwbare firma (geen problemen bij verzending);
- ♦ vanwege de service.

Tilburg heeft een eigen model ontwikkeld. 'Omdat we onze burgers een fatsoenlijke stempas willen toesturen', beargumenteert de functionaris.

De meeste gemeenten zijn tevreden over de vormgeving van de stempas. Tien van de 55 ondervraagde functionarissen vinden de vormgeving echter maar matig of zelfs slecht. Op één na hebben al deze gemeenten het hier over hetzelfde model stempas. De functionarissen lichten het onder meer als volgt toe:

- ♦ 'De stempas onderscheidt zich te weinig van de oproepingskaart'.
- ♦ 'De stempas valt niet op tussen de post'.
- ♦ 'Te veel informatie op een te kleine ruimte'.
- ♦ 'Niet herkenbaar genoeg als officieel document'.
- ♦ 'De uiterste datum voor het aanvragen van vervangende stempassen bleek zeer verwarrend'.
- ♦ 'Op het oog gemakkelijk na te maken'.

Vier van de 55 ondervraagde functionarissen vinden de stempas onvoldoende veilig ogen (allen hebben het over dezelfde stempas).

Het kan voorkomen dat er bij de productie of distributie van de stempassen problemen voorkomen. Ruim een kwart van de gemeenten heeft hierover afspraken gemaakt met de leverancier. De afspraken variëren van 'check-check-dubbelcheck het hele proces' en 'uiterste leverdatum' tot 'dat er één op één controle is op enkelvoudige aanmaak van de passen' en 'vervanging van de stempassen bij problemen'.

Van gemeenten waar het in maart ook al mogelijk was te stemmen in een willekeurig stemlokaal (n = 44), hebben er 41 weer voor hetzelfde model gekozen. De gemeenten die voor een ander model hebben gekozen deden dit omdat 'de vorige stempas niet aan onze verwachtingen voldeed', legt een functionaris uit. 'Het vorige model had een afscheurstrook, sommige kiezers hadden die er afgehaald', beargumenteert een ander.

De meeste gemeenten hebben de stempas los verstuurd. Drie gemeenten kozen voor een envelop zonder brief, vijf voor een envelop met begeleidende brief. Bij één gemeente was de stempas onderdeel van een A4 met uitleg.

Tabel 5.1: Waarom heeft uw gemeente voor deze manier van verzending gekozen?

Absolute aantallen	Zonder envelop (n =45)	In envelop, al dan niet met brief (n = 9)
Het was het goedkoopste	19	0
Het was het meest praktisch	20	2
Het was het meest servicegericht	0	5
Om tegelijkertijd informatie te kunnen verschaffen	1	6
Omdat mensen altijd op deze wijze stembescheiden krijgen	37	3

Basis: alle gemeenten (n = 55)

De voornaamste reden om de stempas zonder envelop te versturen is dat mensen op deze wijze altijd hun stembescheiden krijgen. Daarnaast horen we dat het het goedkoopste is en het meest praktisch.

5.4 Twee vervangende stempassen per duizend kiesgerechtigden

Wanneer kiesgerechtigden hun stempas kwijt zijn, om welke reden dan ook, kunnen ze bij de gemeente een vervangende stempas aanvragen. Bij tweederde van de gemeenten kon dit tot dinsdag, één dag voor de verkiezingen. Bij 13 van de 55 ondervraagde gemeenten (24 procent) kon het tot maandag, twee dagen voor de verkiezingen. Bij de overigen moest het voor- of in het weekend.

Bij bijna alle gemeenten uit dit onderzoek was de uitgifte centraal georganiseerd. Behalve in Rotterdam, Zaanstad en Terneuzen. In Amsterdam kon de pas decentraal worden aangevraagd, maar de uitgifte was wel centraal georganiseerd.

Hoeveel mensen maken nu gebruik van de mogelijkheid om een vervangende stempas aan te vragen? In de volgende tabel staat het gemiddelde aantal uitgereikte vervangende stempassen, uitgesplitst naar stedelijke en niet stedelijke gemeenten.

Tabel 5.2. Uitgereikte vervangende stempassen

Aantal	(Zeer) sterk stedelijk	Matig stedelijk	Weinig of niet stedelijk
Uitgereikte vervangende stempassen	221	39	27
Uitgereikte vervangende stempassen per 1.000 inwoners	2	2	1
Aantal uitgereikte vervangende stempassen één dag voor de verkiezingen	56	8	4
Schatting van aantal kiezers dat op de dag zelf stempas probeerde te krijgen	82	8	4

Basis vervangende stempassen: zeer stedelijk n = 22, matig stedelijk n = 11, weinig stedelijk n = 19

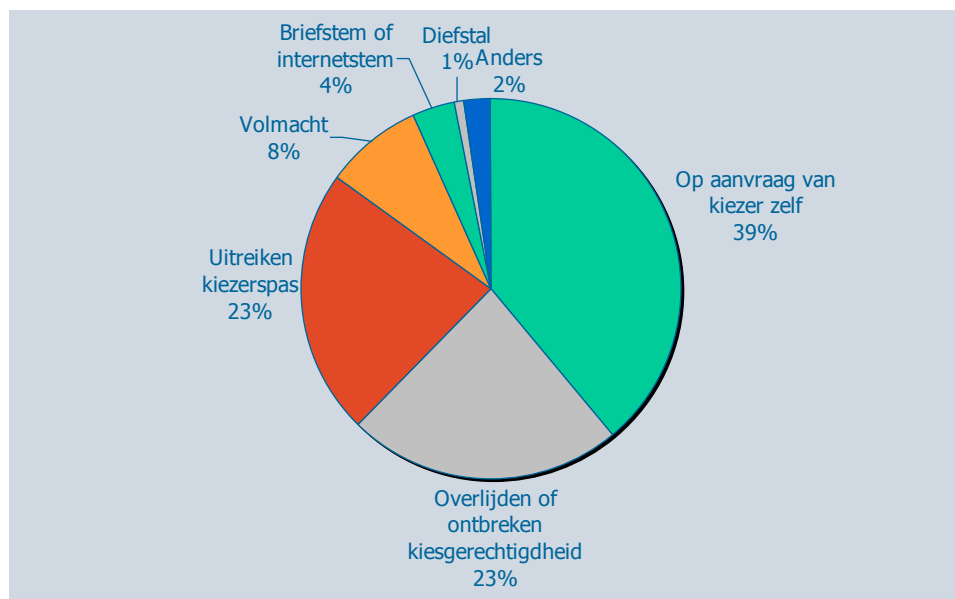
Basis één dag voor de verkiezingen: zeer stedelijk n = 9, matig stedelijk n = 7, weinig stedelijk n = 12

Basis op dag zelf: zeer stedelijk n = 19, matig stedelijk n = 9, weinig stedelijk n = 17

Gemiddeld hebben de gemeenten per duizend kiesgerechtigden twee vervangende stempassen uitgereikt. Op de dag zelf hebben in de matig tot niet stedelijke gemeenten nog zo'n handvol kiesgerechtigden een stempas proberen te krijgen. Bij de stedelijke gemeenten zijn dit er zo'n tachtig. Echter, dit aantal wordt vertekend door één uitschieter: Amsterdam. In Amsterdam hebben naar schatting maar liefst 600 inwoners op de dag zelf nog een vervangende stempas proberen te krijgen. Laten we Amsterdam buiten het gemiddelde, dan zien we dat in de stedelijke gemeenten gemiddeld 53 mensen op de dag zelf nog een vervangende stempas hebben proberen te krijgen.

De stedelijke gemeenten hebben gemiddeld 572 mensen opgenomen in het RIS. Bij de matig stedelijke gemeenten zijn dit 110 mensen en bij de weinig stedelijke gemeenten 81 mensen. Gemiddeld zijn per 1.000 kiesgerechtigden vier kiesgerechtigden opgenomen in het RIS. In de volgende figuur staan de redenen voor opname in het RIS.

Figuur 5.3 Opgenomen in het RIS vanwege...

Basis: alle gemeenten (n = 52)

Het RIS bestaat voor het grootste deel uit kiesgerechtigden die een vervangende stempas of een kiezerspas hebben aangevraagd.

De categorie 'anders' bevat onder meer mensen die in het RIS zijn opgenomen omdat ze verhuisd zijn naar een andere gemeente.

5.5 De volgende keer dezelfde aanpak

We vroegen de gemeenten of ze tegen problemen zijn aangelopen met het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Eenderde van de ondervraagde gemeenten geven aan dat dit het geval is. In de volgende tabel staat op welke vlakken de gemeenten problemen hebben gehad.

Tabel 5.3: Gemeenten die problemen hebben gehad met...

Absolute aantallen	Alle gemeenten
Het uitreiken van de vervangende stempas	8
Het uitreiken van de stempas	7
De voorlichting	4
Het uiterlijk van de stempas	3
De organisatie van stemmen in een willekeurig stemlokaal	2
Overige problemen	7

Basis: alle gemeenten (n = 53)

De meeste problemen die worden genoemd hebben betrekking op de vervangende stempas. Het betreft hier vooral het onbegrip van de kiezers dat ze op de dag zelf geen vervangende stempas meer kunnen aanvragen.

Daarnaast geven diverse gemeenten aan dat ze problemen hebben gehad met het uitreiken van de stempas. Het gaat hierbij om problemen met de bezorging en kiezers die zeggen geen stempas te hebben ontvangen (terwijl deze wel is verstuurd).

De gemeenten die problemen hebben gehad met de voorlichting, beargumenteren dit als volgt:

- ♦ 'Kiezers lezen de informatie niet'.
- ♦ 'Een aantal mensen heeft toch niet meegekregen dat er op de dag van verkiezingen zonder stempas niet gestemd kan worden'.
- ♦ 'Te weinig voorlichting vanuit het ministerie'.
- ♦ 'Veel telefonische vragen, vooral over het niet hebben ontvangen van een stempas'.

Het uiterlijk van de stempas wordt door drie gemeenten genoemd. Bij één gemeente leidde de uiterste datum voor het aanvragen van een vervangende stempas tot verwarring, met name bij oudere kiezers. Een andere gemeentefunctionaris geeft aan dat de veiligheidskenmerken te summier waren. De derde geeft aan dat de stempas zo dun was, dat de bezorging daardoor niet goed ging.

De twee gemeenten die problemen hebben gehad met de organisatie, wijzen beide naar het extra werk dat stemmen in een willekeurig stemlokaal met zich mee brengt.

De andere problemen die de gemeentefunctionarissen nog noemen, hebben vooral te maken met boze kiezers of dat er stemmen verloren gaan omdat er niet meer met legitimatie gestemd kan worden. Een functionaris noemt de onduidelijkheid in de regelgeving over het aanvragen van de vervangende pas: 'De richtlijnen conform de procedure 'aanvragen kiezerspas' zouden als model moeten worden genomen.' Een andere functionaris wijst op problemen rond de beveiliging van de stemmachine.

Slechts één van de ondervraagde gemeenten zou de volgende keer voor een geheel andere aanpak kiezen: Arnhem. Deze gemeente wil dan meer publiciteit aan het stemmen in een willekeurig stemlokaal geven en de stempas waarschijnlijk in een envelop verzenden. Zes gemeenten overwegen een enkele aanpassing, veelal ook het verzenden van de stempas in een envelop. Eén gemeente wil meer informatie geven via abri's of aanplakbiljetten. Een ander geeft aan de termijn voor het aanvragen van de vervangende stempas te vervroegen, de huidige termijn tot één dag voor de verkiezingen bleek organisatorisch te lastig.

Andere suggesties die de functionarissen doen, zijn onder meer:

- ♦ centrale voorlichting over de stempas;
- ♦ mogelijk maken om stempas om te zetten in kiezerspas;
- ♦ een nationaal RIS;
- ♦ invoeren legitimatieplicht;
- ♦ een gelijkere stempas.

5.6 Meeste vragen gaan over het kwijt zijn van de stempas

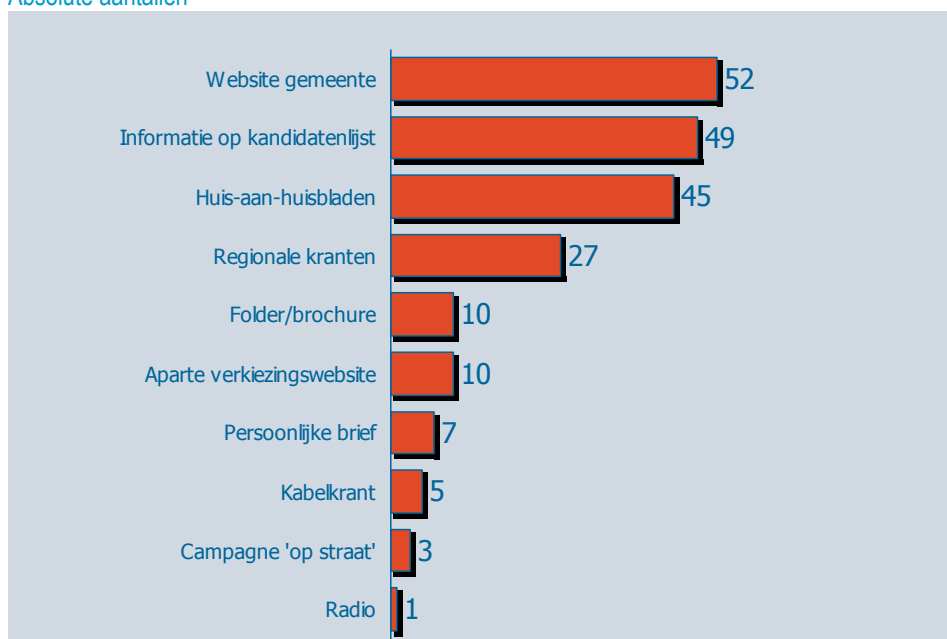
Drie van de tien gemeenten hebben deelgenomen aan de landelijke voorlichtingscampagne 'u heeft het voor het zeggen'. 44 Procent zegt hier niet aan te hebben deelgenomen. De overige functionarissen blijven het antwoord schuldig, ze weten het niet.

Het merendeel van de functionarissen is 'neutraal' over het verloop van de landelijke informatiecampagne. Eén op de vijf is overwegend positief, één op de tien is overwegend negatief. De negatieve reacties hebben veelal betrekking op de beperkte aandacht voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. 'Circa 10 miljoen kiezers konden met de stempas stemmen', licht een functionaris toe, 'dan kan het niet zo zijn dat het ministerie geen informatie over de stempas geeft.'

Over de eigen campagne zijn de functionarissen optimistischer: 64 procent is overwegend positief over het verloop, de overigen zijn 'neutraal' over het verloop. Geen van de ondervraagden is negatief over de eigen campagne.

Welke middelen hebben de gemeenten zelf ingezet om de kiesgerechtigden te informeren? In de volgende figuur staan de informatiebronnen die het meest zijn ingezet.

Figuur 5.4: Welke middelen heeft uw gemeente ingezet om de kiesgerechtigden voor te lichten?
Absolute aantallen

Basis: alle gemeenten (n = 55)

Naast eerder genoemde middelen noemen de gemeenten ook nog een aantal andere middelen, waaronder:

- ♦ free publicity via regionale tv of radio;
- ♦ tekst op de stempas;
- ♦ campagneborden.

De inwoners die inlichtingen hebben ingewonnen, welke vragen hadden zij zoal? De meeste vragen hadden betrekking op het feit dat ze de stempas kwijt waren of niet ontvangen hadden. Andere reacties zijn onder meer:

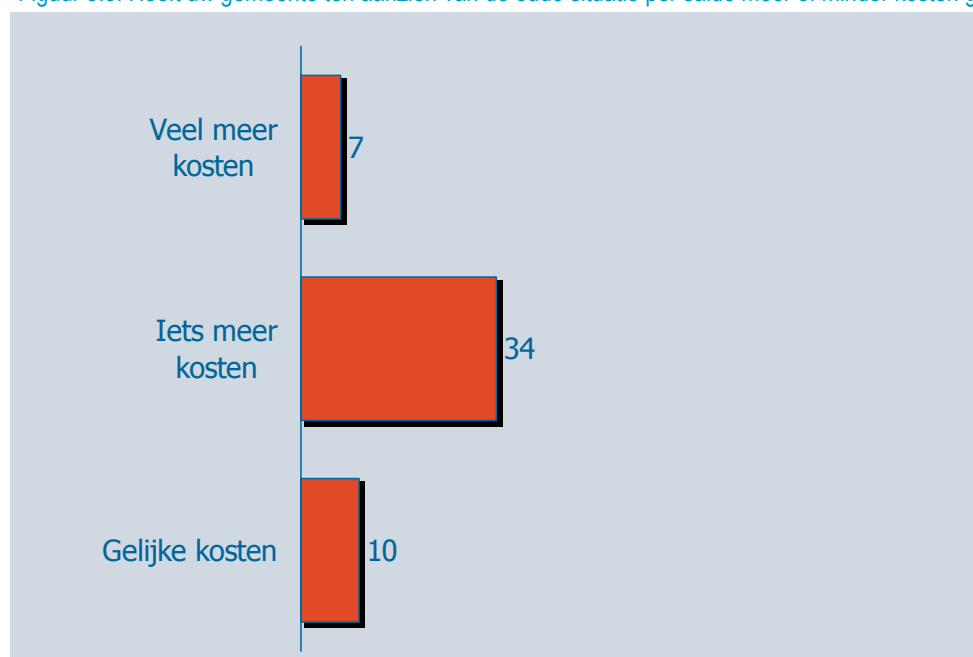
- ♦ Moet ik een legitimatiebewijs meenemen?
- ♦ Hoe zit het met machtigingen?
- ♦ Op welke locaties kan ik overal stemmen?
- ♦ Hoe kan ik een kiezerspas krijgen?
- ♦ Kan ik in heel Nederland stemmen met de stempas?

Hoe vinden de functionarissen eigenlijk dat ze zelf zijn voorgelicht? Ruim de helft is overwegend positief. Eenderde is 'neutraal' over de informatievoorziening van het ministerie aan de gemeenten. Zes functionarissen (elf procent) zeggen overwegend negatief te zijn. De informatie kwam volgens hen te laat en was onoverzichtelijk. 'De veelheid van informatie en verzoeken van het ministerie kwam nerveus over,' licht een functionaris toe.

5.7 Iets meer kosten

Hoe ziet het kostenplaatje eruit van stemmen in een willekeurig stemlokaal? We vroegen de functionarissen of hun gemeente meer of minder kosten heeft gemaakt ten aanzien van de oude situatie.

Figuur 5.5: Heeft uw gemeente ten aanzien van de oude situatie per saldo meer of minder kosten gemaakt?

Basis: alle gemeenten (n = 51)

De meeste gemeenten hebben iets meer kosten gehad. Wat waren de meerkosten nu precies? De meerkosten per gemeente staan in bijlage 2d. In onderstaande tabel staat de gemiddelde meerkosten per duizend kiesgerechtigden. Omdat de bedragen per gemeenten nogal uiteenlopen, is naast het gemiddelde ook de mediaan weergegeven (de middelste score: vijftig procent zit boven en vijftig procent zit beneden deze score).

Tabel 5.4: Gemiddelde meerkosten ten behoeve van...

	Meerkosten in euro per 1.000 kiesgerechtigden - gemiddelde	Meerkosten in euro per 1.000 kiesgerechtigden - mediaan
Productie van de stempas	29	17
Verzenden van de stempas	8	0
Ontwikkeling van het RIS	4	0
Gebruik van het RIS	2	0
Voorlichting	19	11
Instructie medewerkers	9	0
Evaluatie	5	2
Overige meerkosten	3	0
Meerkosten totaal	80	70
Meerkosten exclusief voorlichting	61	48

Basis: alle gemeenten (n = 38)

Gemiddeld kost het stemmen in een willekeurig stemlokaal 8 cent per kiesgerechtigde. Kijken we naar de mediaan – het bedrag dat het meeste voorkomt – dan is het 7 cent per kiesgerechtigde.

De productie van de stempas drukt zwaar op het budget. Net als de voorlichting. Als de mogelijkheid in de toekomst eenmaal welbekend is, dan zullen de kosten voor de voorlichting afnemen. Laten we de kosten voor de voorlichting buiten beschouwing, dan zien we dat het stemmen in een willekeurig stemlokaal gemiddeld 6 cent per kiesgerechtigde kost.

Een aantal gemeentefunctionarissen noemden een bedrag bij 'overige meerkosten'. We vroegen hen toe te lichten wat voor kosten dit precies waren. Ze noemden onder meer:

- ♦ extra inzet van applicatiebeheer;
- ♦ een extra stemlokaal;
- ♦ UV-lampen voor het controleren van de stempassen.

Wat maakt het stemmen in een willekeurig stemlokaal nu duurder? We vroegen de functionarissen per aspect hun meerkosten toe te lichten.

De productie van de stempas is duurder door de echtheidskenmerken. De verzending is duurder voor de gemeenten die de pas in een envelop versturen, al dan niet met een begeleidende brief. De meerkosten voor de ontwikkeling van het RIS betreffen meestal de aanschaf of ontwikkeling van de software. De meerkosten voor het gebruik van het RIS komen voort uit het feit dat het RIS moet worden bijgehouden. De voorlichting is duurder omdat er nu nog onbekendheid is met stemmen in een willekeurig stemlokaal en er dus meer voorlichting gegeven moet worden. Het instrueren van de medewerkers is duurder dan voorheen omdat veel gemeenten een extra instructie hebben georganiseerd of een schriftelijke memo hebben verstuurd. De evaluatie ten slotte is duurder omdat de eerdere verkiezingen minder of niet werden geëvalueerd.

6 Medewerkers stembureaus

Hoe zijn de ervaringen van de mensen die het stemmen in een willekeurig stemlokaal uitvoeren: de medewerkers van de stemlokalen? In dit hoofdstuk bespreken we de resultaten van het onderzoek onder de medewerkers.

Allereerst gaan we in op hoe het is om met het nieuwe systeem te werken. Vervolgens beschrijven we hoe de kiezers het – volgens de medewerkers – ervaren hebben. We gaan in op de belangrijkste veranderingen en de vraag of het stemmen in een willekeurig stemlokaal een verbetering is. Daarna bekijken we of de medewerkers minder tijd per kiezer kwijt zijn en vragen we ze om hun stemlokaal te karakteriseren. Als laatste komen de stempas en de voorlichting aan de orde.

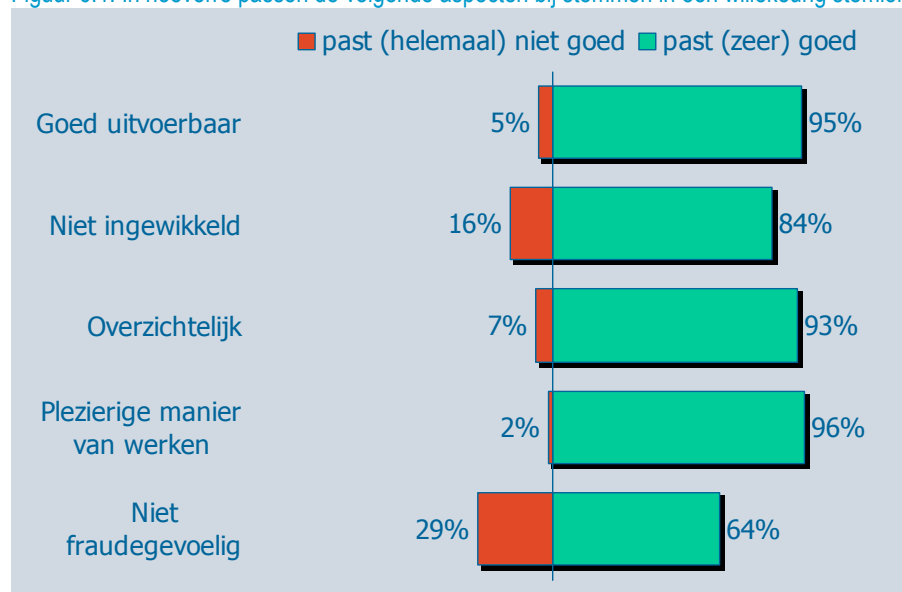
De resultaten die we hier bespreken hebben betrekking op een representatieve groep medewerkers. Naast de representatieve steekproef hebben we 52 medewerkers van de mobiele stembureaus ondervraagd. Deze medewerkers zijn buiten de totalen gelaten. Indien de mobiele stembureaus significant afwijken van de representatieve steekproef, hebben wij dit vermeld in de tekst. Voor de verdere resultaten van het onderzoek onder de mobiele stembureaus, verwijzen wij u naar de tabellen in bijlage 2.

6.1 Een plezierige manier van werken

Net als na de gemeenteraadsverkiezingen, is er onder de medewerkers van de stembureaus veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Hun oordeel wijkt over de gehele linie niet af van dat in maart 2006.

Op een enkeling na, vinden alle medewerkers van de stembureaus het nieuwe systeem een plezierige manier van werken. Ze vinden het goed uitvoerbaar en overzichtelijk. Wel vindt zestien procent het nieuwe systeem ingewikkeld.

Figuur 6.1: In hoeverre passen de volgende aspecten bij stemmen in een willekeurig stemlokaal?

Basis: alle medewerkers (n = 250)

Over de fraudegevoeligheid zijn de medewerkers minder eensgezind. Drie op de tien medewerkers vinden het stemmen in een willekeurig stemlokaal fraudegevoelig.

Onder de medewerkers is veel steun voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal. Ook als we hen confronteren met het dilemma van het nieuwe systeem. We vroegen hen: waar gaat uw voorkeur naar uit, dat kiesgerechtigden overal kunnen stemmen of dat kiesgerechtigden ook kunnen stemmen met legitimatiebewijs (maar zonder stempas)? De meeste medewerkers – 82 procent – kiest voor de mogelijkheid om in een ander stemlokaal te kunnen stemmen. Vijftien procent kiest voor de mogelijkheid om te kunnen stemmen zonder oproepingskaart. De overigen spreken zich niet uit voor het een of het ander.

Onder de medewerkers van de mobiele stembureaus zien we vaker een voorkeur voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal boven het stemmen met legitimatie.

6.2 Merendeel van de reacties is positief

Welke reacties kregen de medewerkers van de kiesgerechtigden? Het merendeel van de reacties was positief. Mensen zeggen dat ze het gemakkelijk vinden dat ze overal kunnen stemmen of maken een opmerking over de snelle afhandeling. De medewerkers van de mobiele stembureaus hebben meer positieve reacties gehad dan de medewerkers van de andere stembureaus.

Acht procent van de medewerkers geeft aan een negatieve reactie te hebben gehad. Het ging hierbij meestal over het niet meer kunnen stemmen met paspoort of het niet meer kunnen aanvragen van een (vervangende) stempas. Vier procent van de medewerkers geeft aan vragen te hebben gehad over de precieze werking van het stemmen in een willekeurig stemlokaal.

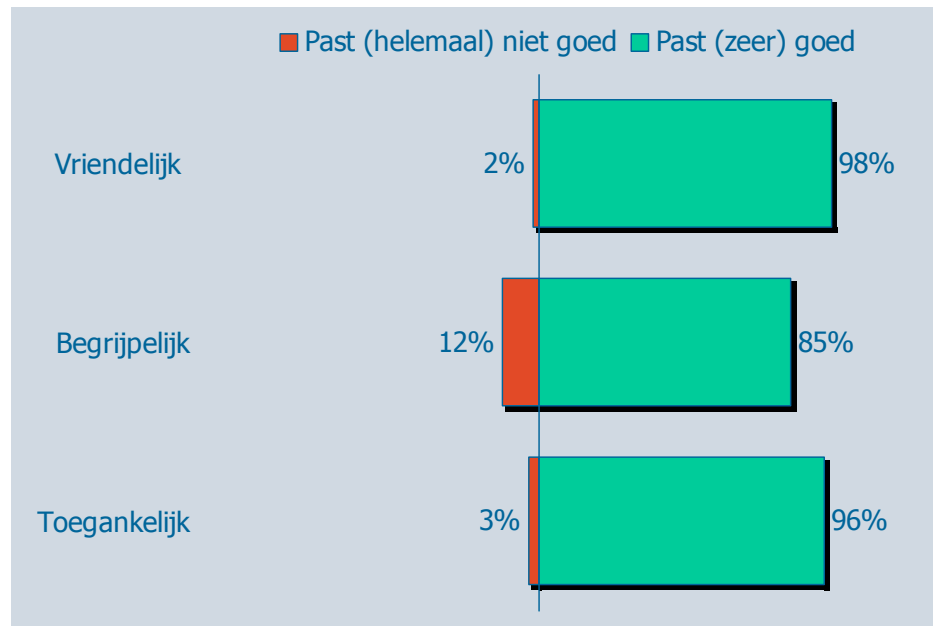
Van de medewerkers heeft 65 procent tijdens de verkiezingen te maken gehad met kiezers die wilden stemmen, maar niet konden stemmen omdat zij hun stempas kwijtgeraakt waren. Meestal bleef het beperkt tot een enkele kiesgerechtigden. Zeven procent van de medewerkers geeft aan dat het zes tot tien kiesgerechtigden betrof en bij vijf procent betrof het meer dan elf kiesgerechtigden.

Een deel van de medewerkers – 27 procent om precies te zijn – heeft ook te maken gehad met kiezers uit een andere gemeente die dachten dat ze met hun stempas ook in een andere *gemeente* konden stemmen. In de meeste gevallen ging het om een enkeling (22 procent). Vijf procent van de medewerkers zegt dat het meerdere kiezers betrof.

De medewerkers van de mobiele stembureaus hebben beduidend vaker te maken gehad met kiezers uit een andere gemeenten die dachten dat ze ook in een andere gemeente mochten stemmen. Liefst 77 procent van de mobiele medewerkers heeft kiezers uit een andere gemeente aan het bureau gehad.

Hoe kiezersvriendelijk vinden de medewerkers het stemmen in een willekeurig stemlokaal?

Figuur 6.2: is stemmen in een willekeurig stemlokaal voor kiezers....

Basis: alle medewerkers (n=250)

Op een enkeling na, vinden alle medewerkers de nieuwe wijze van stemmen vriendelijk en toegankelijk voor de kiezers. De enige kritische noot die we zien betreft de begrijpelijkheid: twaalf procent van de medewerkers vindt het stemmen in een willekeurig stemlokaal niet begrijpelijk voor de kiezers.

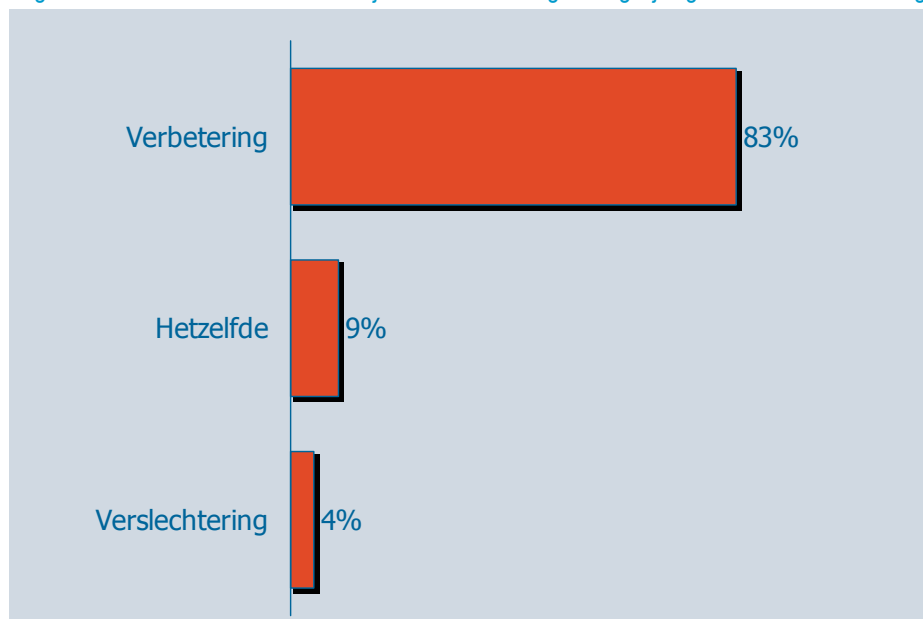
De medewerkers van de mobiele stembureaus zeggen vaker dan de andere stembureaus dat stemmen in een willekeurig stemlokaal zeer vriendelijk is voor de kiezers.

6.3 Negatieve lijst is handiger

De meeste medewerkers doen het werk al jaren achter elkaar. Zij kunnen dus goed een vergelijking maken met de eerdere situatie.

We vroegen de medewerkers of ze de nieuwe werkwijze een verbetering vonden.

Figuur 6.3: Vindt u de nieuwe werkwijze een verbetering in vergelijking met eerdere verkiezingen?

Basis: medewerkers die bij eerdere verkiezingen gewerkt hebben (n = 227)

Het merendeel van de medewerkers vindt de nieuwe werkwijze een verbetering. De medewerkers die het een verbetering noemen, motiveren dit als volgt:

- ♦ Het is handiger / overzichtelijker omdat we de naam van de kiesgerechtigde niet hoeven op te zoeken in een lange lijst namen (78 procent noemde een antwoord in deze richting).
- ♦ Het is een verbetering voor de kiezers, omdat zij mochten stemmen waar ze wilden (dertien procent).
- ♦ Het kost minder tijd / een snellere doorstroming (dertien procent).

De medewerkers die het een verslechtering vinden, wijzen met name op de fraudegevoeligheid (omdat ze de naam niet meer hoeven te controleren).

We legden de medewerkers ook specifiek een vraag voor over hoe het is om te werken met het RIS.

Dit jaar heeft u gewerkt met een negatieve lijst. In het RIS stonden de kiezers die NIET mochten stemmen. Eerder werkte u met het kiezersregister en dat was juist een positieve lijst. In hoeverre bent u het eens met de volgende stelling?

- ♦ *Als stembureau medewerker is het prettiger om te werken met een negatieve lijst dan met een positieve lijst*

De meeste medewerkers – 80 procent – vinden het prettiger om te werken met een negatieve lijst dan met een positieve lijst. Tien procent vindt het juist niet prettiger. De overige tien procent is het eens, noch oneens met de stelling.

Hebben de medewerkers nog suggesties voor de toekomst? De antwoorden variëren sterk van 'duidelijker maken dat het kan,'verplicht legitimeren' en 'het kon ook met twee personen' tot 'duidelijker maken dat ze de kaart van de brief moesten afscheuren' en 'metro stembureau in Albrandswaard afschaffen'. Diverse suggesties betreffen niet zozeer het stemmen in een willekeurig stemlokaal, als wel het stemmen met een stemcomputer. Voor een volledig overzicht van de suggesties, verwijzen wij u naar bijlage 3.

6.4 Per kiezer zijn de medewerkers minder tijd kwijt

Enkele medewerkers noemden het al, toen we hen vroegen toe te lichten waarom zij het nieuwe systeem een verbetering vonden: in het nieuwe systeem is een snellere doorstroming mogelijk. Van alle medewerkers zegt tweederde minder tijd kwijt te zijn. Een kwart is evenveel tijd kwijt. Zes procent zegt meer tijd kwijt te zijn.

Tabel 6.1: In vergelijking met de vorige verkiezingen bent u per kiezer meer of minder tijd kwijt geweest?

	%
Meer tijd	6
Evenveel tijd	25
Minder tijd	66
Weet niet/geen mening	3

Basis: medewerkers die bij eerdere verkiezingen gewerkt hebben (n = 283)

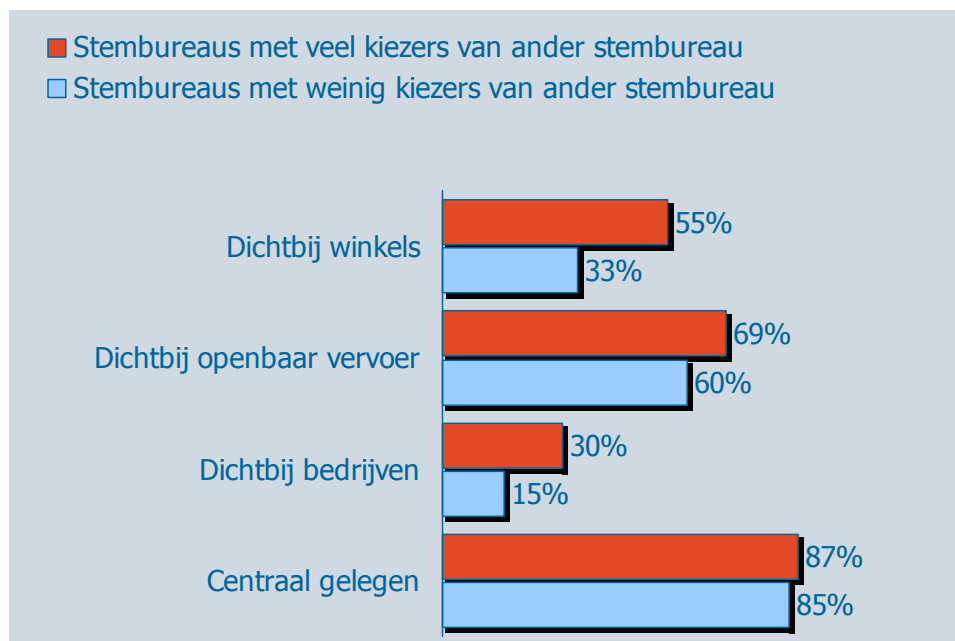
Diverse medewerkers die meer tijd kwijt waren, geven aan dat dit kwam door de stemmachine – of juist door het stemmen met potlood. Wel relevant voor het stemmen in een willekeurig stemlokaal zijn de volgende antwoorden:

- ♦ 'Het was veel drukker vergeleken met eerdere jaren'.
- ♦ 'Om we meer identiteiten hebben gecontroleerd'.
- ♦ 'Omdat ze de stempas niet van de brief af hadden gescheurd'.
- ♦ 'Omdat je nu moest turven uit welke kiesdistrict de kiezers kwamen'.

6.5 Populaire stembureaus liggen vaker dichtbij winkels

Omdat we graag willen weten welke stembureaus veel mensen trekken en welke weinig, vroegen we de medewerkers om hun stembureau te omschrijven. In figuur 6.4 staat hun omschrijving, waarbij we een onderscheid maken naar medewerkers van stembureaus met veel kiezers van een ander stembureau en stembureaus met weinig kiezers van een ander stembureau.

Figuur 6.4: In hoeverre passen de volgende aspecten bij uw stembureau? Percentage 'past (zeer) goed'

Basis: medewerkers van een stembureau met veel (n = 77) en weinig (n = 81) kiezers van buitenaf

De meeste stembureaus zijn centraal gelegen, daarin onderscheiden ze zich niet zozeer van elkaar. Wel zien we dat de stembureaus die veel kiezers hebben getrokken, vaker dan de andere stembureaus dichtbij winkels liggen, dichtbij openbaar vervoer en dichtbij bedrijven.

Niet verrassend liggen de mobiele stembureaus vaker bij bovenstaande locaties dan de andere stembureaus.

6.6 Goed geïnformeerd over de nieuwe wijze van stemmen

Bijna alle medewerkers (97 procent) vinden dat zij goed geïnformeerd waren over de nieuwe wijze van stemmen. De medewerkers die slecht geïnformeerd waren, wisten meestal geheel niet van de veranderingen.

Elke stempas bevatte minimaal drie echtheidskenmerken. De meeste medewerkers – 82 procent – vonden dat zij goed ingelicht waren over de echtheidskenmerken. Elf procent vond dat zij voldoende waren ingelicht. Zeven procent van de medewerkers was niet tevreden over de voorlichting.

Van de medewerkers vond 86 procent de echtheidskenmerken van de stempas redelijk goed of zeer goed herkenbaar. Vijf procent vond ze slecht herkenbaar. De meeste van hen hadden problemen met de kleine letters (de microletters). De overige negen procent heeft geen antwoord gegeven op de vraag ('weet niet' of 'geen mening').

We vroegen de medewerkers om de echtheidskenmerken te omschrijven. De meeste medewerkers konden één of twee kenmerken noemen. De medewerkers van de mobiele stembureaus noemen gemiddeld iets meer kenmerken dan de medewerkers van de andere stembureaus.

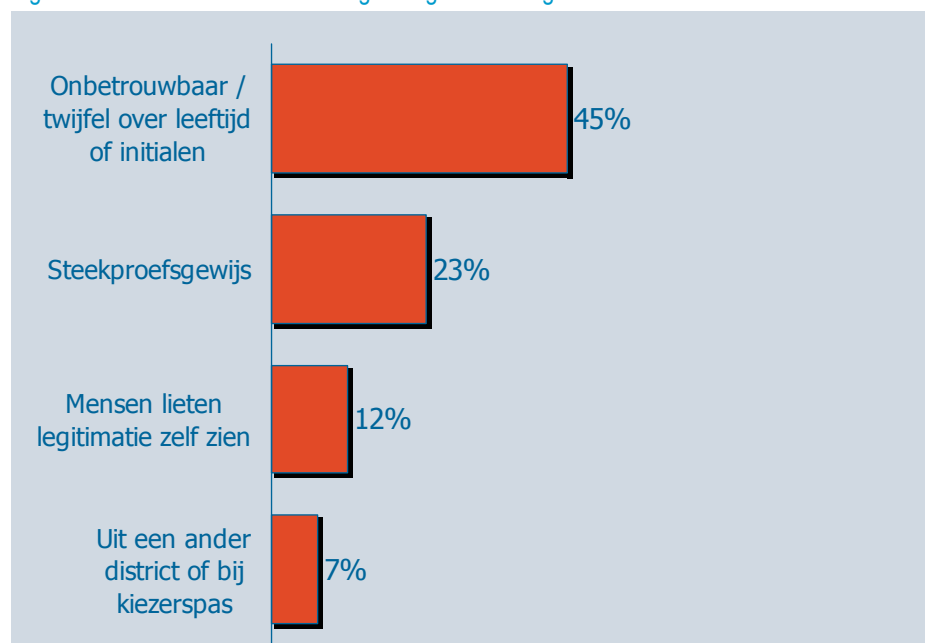
Het onbruikbaar maken van de stempas verliep in de meeste gevallen zonder problemen. Bijna de helft van de medewerkers vond het zeer gemakkelijk, één op de vijf vond het redelijk gemakkelijk. Vier procent van de medewerkers vond het moeilijk om de stempas onklaar te maken. De overigen hebben geen antwoord gegeven op deze vraag, waarschijnlijk omdat ze zelf de stempassen niet hoefden te vernietigen.

6.7 Vier op de tien heeft kiezers om legitimatie gevraagd

De medewerkers van de stemlokalen mogen de kiesgerechtigden om legitimatie vragen. Bij kiezers die twee volmachten hadden, heeft 22 procent altijd om legitimatie gevraagd, 17 procent meestal en 34 procent soms. Een op de vijf medewerkers hebben nooit om een legitimatie gevraagd bij een volmacht. De overigen hebben geen kiezers met volmachten gehad of blijven het antwoord schuldig. De medewerkers van de mobiele stembureaus hebben de kiezers vaker om legitimatie gevraagd dan de medewerkers van de andere stembureaus.

Buiten de gemachtigden heeft 43 procent ook andere kiezers naar hun legitimatie gevraagd. De redenen om naar legitimatie te vragen staan in onderstaande figuur:

Figuur 6.5: Waarom heeft u kiezers gevraagd zich te legitimeren?

Basis: Heeft kiezers gevraagd zich te legitimeren (n = 102)

De meest genoemde reden om naar legitimatie te vragen is wanneer iemand onbetrouwbaar overkomt of wanneer wordt getwijfeld aan iemands leeftijd. Bij de kleinere stembureaus horen we ook dat de medewerkers legitimatie vroegen aan alle mensen die ze niet (van gezicht) kenden. Diverse medewerkers vroegen steekproefsgewijs om legitimatie. Ook kwam het bij verschillende bureaus voor dat de kiezers – ongevraagd – zelf al hun legitimatie lieten zien.

7 Vergelijking van opkomstcijfers

Met het stemmen in een willekeurig stemlokaal wordt het de kiezer gemakkelijker gemaakt om te gaan stemmen. Maar werkt het nu ook opkomstverhogend?

In dit hoofdstuk analyseren we de opkomstcijfers van 2003 en 2006. Hierbij maken we een onderscheid naar gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal en gemeenten waar het niet mogelijk was. Een hogere opkomst is overigens geen expliciete doelstelling van stemmen in een willekeurig stemlokaal.

7.1 Achtergrond van de analyse

De doelstelling van dit hoofdstuk is het beantwoorden van de volgende vraag:

- ♦ Is de opkomst in vergelijking met de verkiezingen in 2003, meer toe- of afgenomen in de gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was dan in de gemeenten waar dat niet mogelijk was?

We vergelijken de opkomstontwikkeling van de gemeenten waar het in 2006 mogelijk was te stemmen in een willekeurig stemlokaal met de opkomstontwikkeling van de gemeenten waar het niet mogelijk was. Om de analyses zo zuiver mogelijk te houden hebben we bronnen van 'vervuiling' uitgesloten. Dat wil zeggen gemeenten die sedert 2003 een gemeentelijke herindeling meemaakten buiten de analyse gehouden.

De nadruk van deze analyse ligt op het overzichtelijk presenteren van de opkomstgegevens (zie ook bijlage 1d). De uitkomsten hebben een sterk feitelijk karakter, we zijn voorzichtig in het trekken van conclusies over de oorzaak van de trends.

In 2006 telt Nederland 458 gemeenten.

Tabel 7.1: Verdeling Nederlandse gemeenten naar deelname stemmen in een willekeurig stembureau

Verkiezingen	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS	Totaal
Zowel in 2003 als in 2006	286	138	424
Niet zowel in 2003 als 2006 *)	20	14	34
Totaal	306	153	458

*) vanwege herindelingen

We beperken ons in deze analyse tot de 424 gemeenten die in 2003 en 2006 dezelfde samenstelling kenden (die dus niet heringedeeld zijn). Het totale opkomstpercentage wijkt hierdoor (iets) af van het 'werkelijke' landelijke opkomstpercentage. De basis is immers anders, we baseren ons op 424 gemeenten in plaats van op alle 458 gemeenten.

7.2 Typering deelnemende gemeenten

Voor een goede interpretatie van de analyse is het belangrijk om te weten of de deelnemende gemeenten verschillen van de niet deelnemende gemeenten. In deze paragraaf vergelijken we de gemeenten op stedelijkheid en op ligging.

De verdeling van de deelnemende gemeenten naar stedelijkheid staat in tabel 7.2.

Tabel 7.2: Verdeling naar stedelijkheid

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Zeer sterk stedelijk	2.1	2.2
Sterk stedelijk	17.1	4.3
Matig stedelijk	21.3	15.9
Weinig stedelijk	35.3	32.6
Niet stedelijk	24.1	44.9

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

We zien dat de deelnemende gemeenten wat meer gelegen zijn in sterk stedelijke gebieden. Hoe zijn de deelnemende gemeenten verdeeld naar landsdeel?

Tabel 7.3: Verdeling naar landsdeel

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Noord (Friesland, Groningen, Drenthe)	15.7	13.0
Oost (Overijssel, Gelderland, Flevoland)	21.7	13.0
Zuid (Limburg, Noord-Brabant, Zeeland)	28.0	29.0
West (Noord-Holland, Zuid-Holland, Utrecht)	34.6	44.9

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

Oost Nederland is wat oververtegenwoordigd onder de deelnemende gemeenten, terwijl West Nederland juist wat ondervertegenwoordigd is.

Verschillen de deelnemende gemeenten qua inwoneraantal van de niet deelnemende gemeenten?

Tabel 7.4: Kengetallen deelnemers en niet-deelnemers

	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Totaal aantal kiesgerechtigden	8.304.100	2.476.568
Gemiddeld aantal kiesgerechtigden per gemeente	29.035	17.946

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

De deelnemende gemeenten zijn gemiddeld wat groter dan de niet deelnemende gemeenten.

Wat betekent dit nu voor de interpretatie van de resultaten? Over het algemeen is de opkomst in grotere gemeenten lager dan in kleinere gemeenten. Dit moeten dus in het achterhoofd houden wanneer we de opkomstgegevens van deelnemers en niet deelnemers vergelijken.

7.3 Hogere opkomst bij stemmen in een willekeurig stemlokaal

De ontwikkeling in de opkomstcijfers kan op twee manieren worden bekeken:

- ♦ met de kiesgerechtigden als basis;
- ♦ met de gemeenten als basis.

Als we de kiesgerechtigden als basis nemen, tellen we als het ware alle kiesgerechtigden uit de betreffende gemeenten op en berekenen over deze groep van kiesgerechtigden het opkomstpercentage.

Kijken we naar de kiesgerechtigden, dan zien we het volgende:

Tabel 7.5 Opkomstontwikkeling op basis van het aantal kiesgerechtigden

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst bij de Tweedekamer verkiezingen in 2003	80.1	81.5
Opkomst bij de Tweedekamer verkiezingen in 2006	80.7	81.1
Vershil 2006-2003	0.5	- 0.4

Basis: circa 10.8 miljoen kiesgerechtigden

Het uitgangspunt is 2003, toen het nog nergens mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Hoe hebben de opkomstcijfers zich ontwikkeld?

Zowel in 2003 als in 2006 is het opkomstpercentage bij de deelnemers lager dan bij de niet-deelnemers. Dit komt omdat er onder de deelnemers meer stedelijke gebieden zijn (zie vorige paragraaf) en in stedelijke gebieden is de opkomst over het algemeen lager.

Waar we vooral in geïnteresseerd zijn, is de ontwikkeling: zijn er in 2006 meer mensen gaan stemmen dan in 2003? Bij de deelnemende gemeenten is dit het geval. De opkomst is gestegen van 80.1 naar 80.7 procent. Bij de niet deelnemende gemeenten zien we daarentegen juist het tegenovergestelde: de opkomst is gedaald van 81.5 naar 81.1 procent. Stemmen in een willekeurig stemlokaal lijkt dus een gunstig effect te hebben op de opkomst.

Wanneer we de kiesgerechtigden als uitgangspunt nemen, zoals in de vorige tabel, dan drukken enkele gemeenten (de grote gemeenten met veel kiesgerechtigden) sterk hun stempel op het totaalresultaat. Daarom analyseren we tevens de opkomst voor de afzonderlijke gemeenten. We middelen in dit geval de totale opkomstpercentages per gemeente. Elke gemeenten telt dan even zwaar mee, ongeacht inwoneraantal. De opkomstpercentages zien er dan als volgt uit:

Tabel 7.6 Opkomstontwikkeling op basis van de gemeenten (gemiddelden)

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst bij de Tweedekamer verkiezingen in 2003	82.7	83.6
Opkomst bij de Tweedekamer verkiezingen in 2006	82.7	83.0
Vershil 2006-2003	0.0	- 0.6

Basis: alle gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

De opkomst bij de deelnemende gemeenten is in 2006 even hoog als in 2003. Bij de niet-deelnemende gemeenten zien we echter een daling van 83.6 tot 83.0 procent.

Tot één decimaal achter de komma, het lijkt alsof we over minimale verschillen spreken. Maar toch zijn er wel degelijk verschillen tussen de deelnemende gemeenten en de gemeenten waar het niet mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal. Dat is duidelijker te zien als we de opkomstontwikkeling onderverdelen in vier categorieën, zoals we in de volgende tabel hebben gedaan. Achter de gemiddelden blijken dan forse verschillen schuil te gaan.

Tabel 7.7: Opkomstontwikkeling bij de Tweede kamerverkiezingen van 2003 naar 2006

%	Deelnemer SWS	Niet-deelnemer SWS
Opkomst in 2006 1 t/m 4% lager	21.0	47.8
1% lager tot 1% hoger	61.9	38.4
1% t/m 4% hoger	15.4	11.6
Opkomst in 2006 meer dan 4% hoger	1.7	2.2
Totaal	100.0	100.0

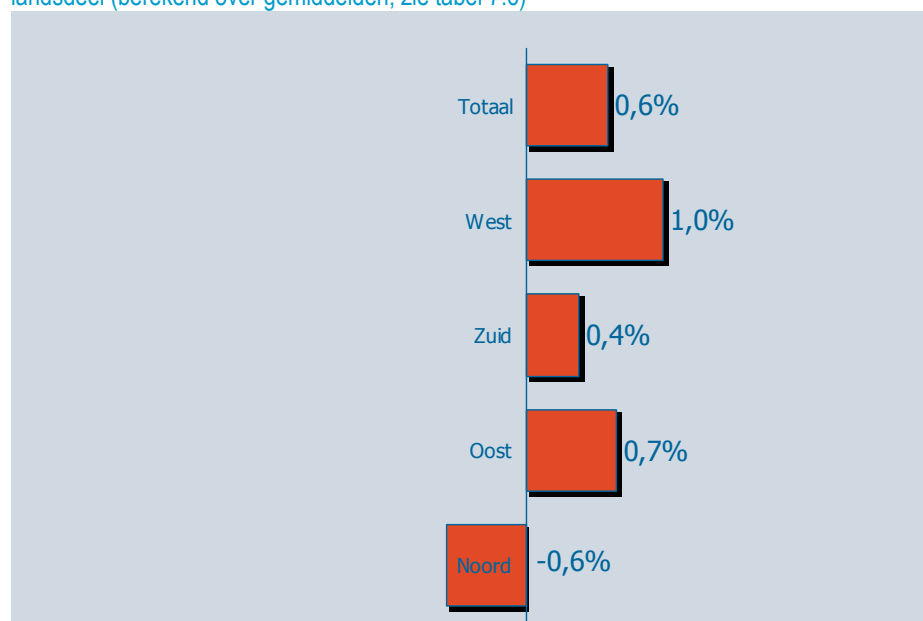
Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

Bijna de helft van de niet-deelnemers heeft te maken gehad met een opkomstdaling van meer dan een procent. Bij de deelnemers is dit er slechts één op de vijf. Bij de meeste deelnemers is de opkomst gelijk gebleven en bij zeventien procent is de opkomst meer dan een procent gestegen. Bij de niet-deelnemers is slechts in 38 procent van de gevallen de opkomst gelijk gebleven. En bij veertien procent de opkomst gestegen.

7.4 Vooral in het westen is de opkomst gunstiger in deelnemende gemeenten

Zijn er ook verschillen naar landsdeel? In de volgende grafiek staat hoeveel procent hoger de opkomst is in gemeenten waar het mogelijk is om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, in vergelijking met gemeenten waar dat niet kan.

Figuur 7.1: Verschil in opkomstontwikkeling tussen deelnemende en niet deelnemende gemeenten naar landsdeel (berekend over gemiddelden, zie tabel 7.6)

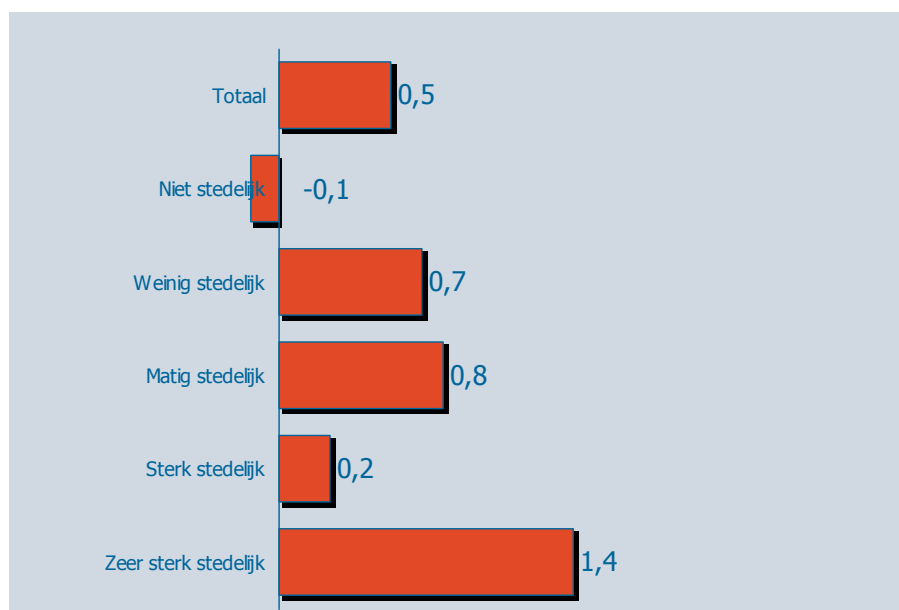

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

Het verschil in de opkomstontwikkeling tussen de deelnemers en de niet-deelnemers was 0,6 procent (zie ook tabel 7.6). Echter, we zien wel verschillen tussen regio's. Het verschil tussen de deelnemende en niet-deelnemende gemeenten is het geringste in het zuiden en het grootste in het westen. Opmerkelijk is het noorden. Tegen de trend in zien we daar bij de niet-deelnemers een gunstigere opkomstontwikkeling dan bij de deelnemers.

Hoe ziet het plaatje eruit als we een uitsplitsing maken naar stedelijkheid?

Figuur 7.2: Verschil in opkomstontwikkeling tussen deelnemende en niet deelnemende gemeenten (berekend over gemiddelden) naar stedelijkheid

Basis: gemeenten, exclusief herindelingen (n = 424)

In de steden – de zeer sterk stedelijke gebieden – zien we het grootste verschil tussen de gemeenten waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was en gemeenten waar dit niet mogelijk was. In de niet stedelijke gebieden lijkt de mogelijkheid minder effect te hebben op de opkomst: de deelnemers en niet-deelnemers verschillen weinig van elkaar in opkomst.

Conclusie

Geconcludeerd kan worden dat de ontwikkeling in de opkomst gunstiger is in de gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal dan in de andere gemeenten. We zagen dit ook al na de gemeenteraadsverkiezingen. Vooral in de grote steden zien we grote verschillen tussen de deelnemers en de niet-deelnemers. In de kleine dorpen daarentegen is de opkomst niet hoger in de gemeenten waar het mogelijk was om te stemmen in een willekeurig stemlokaal.

8 Conclusie

Na de gemeenteraadsverkiezingen zagen we dat stemmen in een willekeurig stemlokaal op veel steun kan rekenen. Deze bevinding wordt ondersteund door de evaluatie na de landelijke verkiezingen. Zowel de kiesgerechtigden, de medewerkers van de stembureaus als de gemeenten staan positief ten aanzien van de mogelijkheid om te kunnen stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Kiesgerechtigden

Waar stemmen in een willekeurig stemlokaal mogelijk was, was de opkomst hoger. Een aanzienlijk deel van de mensen die ook wel eens niet gaan stemmen, zegt dat zij meer geneigd zijn om te gaan stemmen als het overal kan. Als we de kiesgerechtigden het dilemma voorleggen – overal kunnen stemmen of kunnen stemmen zonder stempas – kiezen de meeste kiesgerechtigden voor stemmen in een willekeurig stemlokaal.

Medewerkers

Het merendeel van de medewerkers vindt de nieuwe werkwijze een verbetering. Ze vinden het goed uitvoerbaar en een plezierige manier van werken. Ook is het efficiënter: de meeste medewerkers zeggen per kiezer minder tijd kwijt te zijn. Ondanks dat veel medewerkers te maken hebben gehad met kiezers die zonder stempas wilden stemmen, hebben de meeste een voorkeur voor overal stemmen boven stemmen zonder stempas.

Gemeenten

In de organisatie van de verkiezingen is het voornaamste verschil met het oude systeem dat gemeenten een RIS moeten opstellen en ervoor moeten zorgen dat er vervangende stempassen kunnen worden uitgereikt. De meerkosten voor stemmen in een willekeurig stemlokaal bedragen circa acht cent per kiesgerechtigde. Bijna alle functionarissen zijn tevreden over het verloop van stemmen in een willekeurig stemlokaal. Op een enkele aanpassing na kiezen bijna alle gemeenten de volgende keer voor een zelfde aanpak.

BIJLAGE 1

Bijlage 1. Onderzoeksverantwoording

In deze bijlage bespreken we achtereenvolgens het onderzoek onder kiesgerechtigden, het onderzoek onder gemeenten(functionarissen) en het onderzoek onder de medewerkers van de stembureaus

Kiesgerechtigden

De steekproef is getrokken uit InterviewBase, een database van ruim 150.000 Nederlanders – representatief voor alle Nederlanders. Van al deze mensen is bekend via welk kanaal – telefonisch of e-mail – zij het liefst benaderd worden. Voor dit onderzoek hebben we zo'n tachtig procent van de mensen online ondervraagd. De overigen – de mensen die thuis geen internet hebben of die weinig frequent gebruik maken van het internet – hebben we telefonisch benaderd.

Voor de HAND gemeenten en de herindelingsgebieden hebben we gebruik gemaakt van de postcodedatabase. We hebben een steekproef getrokken uit alle adressen en deze adressen verrijkt met telefoonnummers. Ook in de evaluatie na de gemeenteraadsverkiezingen hebben we Assen, Heerlen en Nieuwegein expliciet betrokken. De mensen die toen online of telefonisch zijn benaderd, zijn deze keer buiten de steekproef gelaten.

Kiesgerechtigden: aantal ondervraagden naar methode (respons in %)

%	Telefonisch	Online	Totaal
Alle gemeenten waar SWS mogelijk is	208 (54)	1264 (54)	1472
Heerlen	89 (44)	42 (64)	131
Assen	89 (39)	49 (67)	138
Nieuwegein	99 (33)	32 (70)	131
Deventer	32 (36)	226 (53)	258
Medemblik	145 (49)	-	145
Lansingerland	129 (68)	-	129

De respons van het telefonische onderzoek was 54 procent. Dit is het aandeel mensen dat bereid was om deel te nemen aan het onderzoek. De mensen die niet bereikt zijn binnen de veldwerkperiode zijn buiten dit percentage gelaten. Het responscijfer voor het online deel van het onderzoek is lastiger te interpreteren. Omdat het initiatief voor deelname bij de ondervraagde ligt, weten we niet welke mensen weigeren om deel te nemen en welke mensen niet binnen de veldwerkperiode bereikt zijn.

In vergelijking met de gemeenteraadsverkiezingen was het lastiger om de niet-stemmers te bereiken. Er zijn bij landelijke verkiezingen immers minder niet-stemmers. De dag na de verkiezingen hebben we aan al onze panelleden gevraagd of- en wat ze hadden gestemd. Een week na de verkiezingen hebben we gericht de niet-stemmers uit ons online panel benaderd met een uitnodiging voor dit onderzoek.

In onderstaande tabel staat hoeveel stemmers en hoeveel niet-stemmers we hebben ondervraagd.

	Stemmers	Niet-stemmers	Totaal
Alle gemeenten waar SWS mogelijk is	1190	282	1472
HAND gemeenten	525	133	658
Herindelingsgebieden	231	43	274

De verhouding stemmers – niet-stemmers, wijkt af van de werkelijke opkomstpercentages. Achteraf hebben we de gegevens daarom zo gewogen dat de resultaten representatief zijn voor de gehele populatie. Daarnaast hebben we – om steekprofeffecten te voorkomen – de gegevens gewogen op leeftijd en geslacht.

Het telefonisch veldwerk voor de kiesgerechtigden liep van 23 november tot en met 8 december (ook op zaterdag). De online enquête is woensdag 22 november om 21.00 uur uitgezet (na sluiting van de stembussen). Na een week hebben we een reminder verstuurd. De mensen hadden tot 15 december de mogelijkheid om de vragenlijst in te vullen (het merendeel heeft de vragenlijst echter dezelfde week nog ingevuld).

Gemeenten

Van alle 311 gemeenten die bij de verkiezingen de mogelijkheid boden om te stemmen in een willekeurig stemlokaal, hebben we een steekproef van zestig gemeenten getrokken. Bij de selectie hebben we erop gelet dat er een goede spreiding is qua stedelijkheid en regio.

Het Ministerie van Binnenlandse Zaken heeft vervolgens de contactpersonen van deze zestig gemeenten een schriftelijke vooraankondiging van het onderzoek gestuurd. Hierbij ontvingen de gemeenten ook de vragenlijst, zodat zij precies wisten welke gegevens zij dienden te verschaffen.

Op 23 november heeft INTERVIEW•NSS de contactpersonen van de gemeenten een e-mail verstuurd, met het verzoek de vragenlijst online in te vullen. De e-mail bevatte een link waarmee de gemeenten de online vragenlijst konden openen. In dezelfde week hebben we de vragenlijst ook per post verstuurd. De gemeenten konden de vragenlijst ofwel online invullen ofwel schriftelijk (per post).

De gemeenten hadden tot en 2 januari de tijd om de vragenlijst in te vullen. Na drie weken hebben we per e-mail een reminder verstuurd. 55 van de zestig gemeenten hebben (binnen de termijn) voldaan aan het verzoek de vragenlijst in te vullen.

Medewerkers stembureaus

Om de telefoonnummers van de medewerkers van de stembureaus te verkrijgen, is een beroep gedaan op de zestig gemeenten die geselecteerd waren voor het gemeentondezoek. Allereerst hebben wij de gemeenten gevraagd een aselechte steekproef te trekken uit hun stembureaus. We hebben hen hierbij de volgende procedure aangereikt:

- ♦ Pak de lijst met alle stembureaus van uw gemeente voor u.
- ♦ Nummer de stembureaus van 1 tot XX (afhankelijk van hoeveel stembureaus uw gemeente heeft).
- ♦ Bepaal de ophoogfactor. Dit doet u door het totaal aantal stembureaus te delen door drie. Als uw gemeente bijvoorbeeld 47 stembureaus heeft, dan is de ophoogfactor $47/3 = 15$ (afgerond naar beneden).
- ♦ De selectie is vervolgens als volgt:

Het eerste te selecteren stembureau is: stembureau 2

Het tweede te selecteren stembureau is: $2 + \text{de ophoogfactor}$. In het voorbeeld is dat dus $2 + 15 = 17 \rightarrow$ stembureau 17

Het derde te selecteren stembureau is: $4 + \text{twee maal de ophoogfactor}$. In het voorbeeld is dat $2 + 30 = 32 \rightarrow$ stembureau 32

Het aantal te selecteren stembureaus verschilt per gemeente omdat het afhankelijk is van het inwoneraantal.

Van de geselecteerde stembureaus hebben de gemeenten de telefoonnummers verstrekt van de medewerkers van de stembureaus die in de steekproef zijn gevallen. In totaal zijn 250 medewerkers van stembureaus telefonisch ondervraagd.

Naast de representatieve steekproef, hebben we ook expliciet de medewerkers van de mobiele stembureaus in het onderzoek betrokken. Hiervoor hebben we 52 medewerkers ondervraagd.

Het veldwerk vond plaats van 23 t/m 30 maart. De respons was zeer hoog: 98 procent. Slechts vijf medewerkers weigerden deel te nemen aan het onderzoek. Bij de medewerkers van de mobiele stembureaus was de respons zelfs 100 procent.

De gegevens zijn achteraf gewogen op stedelijkheid.

Toelichting bij de tabellen

In bijlage 2 staan per doelgroep de tabellen weergegeven. In de tabellen van de kiesgerechtigden zijn de resultaten uitgesplitst naar stemmers en niet-stemmers. In de tabellen van de medewerkers van de stembureaus zijn de resultaten uitgesplitst naar stedelijkheid. Daarnaast hebben we de mobiele stembureaus vergeleken met de representatieve steekproef van stembureaus. Om te toetsen of de verschillen tussen de groepen significant zijn, hebben we gebruik gemaakt van een T-toets.

Bij toepassing van de T-toets wordt elke kolom aangeduid met een hoofdletter. Wanneer er significante verschillen optreden op 95% betrouwbaarheid wordt deze letter als hoofdletter afgedrukt in de cel met het hogere percentage. Een kleine letter wordt gebruikt om significanties op 90% betrouwbaarheid aan te geven. In het onderstaande (fictieve) voorbeeld worden drie onafhankelijke kolommen onderling getoetst op een betrouwbaarheidsniveau van 95%.

Direct onder de tabel wordt aangegeven welke kolommen bij de toetsing zijn betrokken en op welke significantieniveaus (risk level) is getoetst.

10. Voor ik de vragen stel wil ik graag weten of u:
INT.: LEES VOOR ...

	Leeftijd			
	Allen	15-29	30-49	50+
Basis: alle respondenten		(A)	(B)	(C)
	750	150	249	351
<u>Werkzaamheid</u>				
- werkzaam bent in een beroep of arbeid	600	75	166	117
	80.0	50.0	66.6	33.3
- op dit moment studeert	75	60	83	117
	10.0	40.0	33.3	33.3
- (-geen van deze-)	75	15	0	117
	10.0	10.0	0.0	33.3
Columns Tested (5% risk level) - A/B – A/C - B/C				
				AB